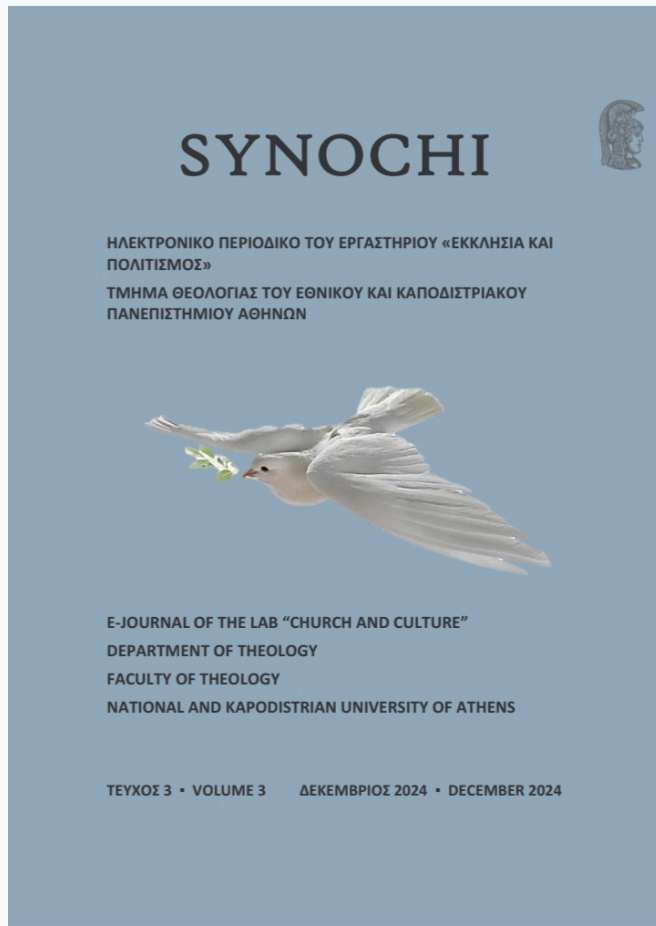

Synochi

Vol 3 (2024)

Ο λειτουργικός χαρακτήρας του Μυστηρίου της Εκκλησίας

Οικονόμου Αργύρης

doi: [10.12681/syn.42007](https://doi.org/10.12681/syn.42007)

To cite this article:

Αργύρης Ο. (2025). Ο λειτουργικός χαρακτήρας του Μυστηρίου της Εκκλησίας. *Synochi*, 3. <https://doi.org/10.12681/syn.42007>

SYNOCHI

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

E-JOURNAL OF THE LAB "CHURCH AND CULTURE"

DEPARTMENT OF THEOLOGY

FACULTY OF THEOLOGY

NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΤΕΥΧΟΣ 3 ▪ VOLUME 3

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2024 ▪ DECEMBER 2024

Ο λειτουργικός χαρακτήρας του Μυστηρίου της Εκκλησίας

Οικονόμου Β. Αργύριος ⁶⁹⁴

Εισαγωγή

Η ορθόδοξη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική αποκαλύπτει συμβολικά και πραγματικά την παρουσία του Θεού στην κτιστή πραγματικότητα. Η πραγμάτωση αυτής της αλήθειας στο οικοδομικό συγκρότημα του ναού επιτυγχάνεται με όλους τους λειτουργικούς χώρους, από τον νάρθηκα και το Ιερό Βήμα σε οριζόντιο, αλλά και σε κάθετο επίπεδο, με το κεντρικό κλίτος και τον τρούλο, στον οποίο δεσπόζει η μορφή του Παντοκράτορος. Η διάταξη στο εσωτερικό του ορθοδόξου ναού έχει μια τέτοια ιδιαιτερότητα, ούτως ώστε να δίδεται η αίσθηση της ενότητας των πάντων με σημείο αναφοράς τον Έναν Δημιουργό Θεό.

Οι εν τω κόσμω πιστοί χριστιανοί ανήκουν ήδη σ' αυτή τη σύναξη όπου στον ναό, βιώνουν το μυστήριο της Εκκλησίας, ως αιώνια λατρεία της Βασιλείας του Θεού, πορευόμενοι από τον πρόναο (νάρθηκα) προς τον κυρίως ναό (κεντρικό κλίτος), θεασάμενοι το Ιερό Βήμα, μετέχοντας στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, το οποίο πραγματοποιείται στην Αγία Τράπεζα και κοινωνούντες του τιμίου Σώματος και Αίματος του Χριστού καθίστανται «*συμπολίται τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ...*»⁶⁹⁵.

Ο ιερός ναός αποτελεί τον χώρο έκφρασης και προσφοράς της λατρείας και της ακαταπαύστου δοξολογίας στον Δημιουργό Θεό, ο οποίος συνέχει και περικρατεί τα πάντα. Κάθε τι στην ορθόδοξη παράδοση εμπεριέχει έναν βαθύτατο θεολογικό και αληθινό συμβολισμό, που αποκαλύπτεται άλλοτε με έμμεσο τρόπο κι άλλοτε εμφανώς. Σε όλες τις μορφές της τέχνης εκφράζεται η αποκρυσταλλωμένη δογματική διδασκαλία των αγίων Πατέρων, που πρώτοι θεολόγησαν, θέσπισαν κι αποτύπωσαν τη μια κι αληθινή εκείνη πίστη στον Ένα, Αληθινό και Τριαδικό Θεόν, αποτελώντας τη βάση ολόκληρης της λειτουργικής παραδόσεως, αλλά και του κατεξοχόν τρόπου βιώσεως των προτάσεων της αληθινής ζωής και της ορθής πίστεως.

⁶⁹⁴ Υποψήφιος Διδάκτωρ Δογματικής Θεολογίας στη Θεολογική Σχολή Αθηνών, Κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος στη Δογματική Θεολογία (ΕΚΠΑ), Πτυχιούχος του Τμήματος Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης (ΕΚΠΑ) και τ. Εκπαιδευτής Θεολόγος Μεταλυκειακής Εκπαίδευσης και διά βίου Μάθησης στο ΣΑΕΚ Σύρου (Παράρτημα Τήνου).

⁶⁹⁵ Έφ. 2, 19.

Ο ρόλος και η σημασία της Εκκλησίας

Ο χαρακτήρας της Εκκλησίας είναι προαιώνιος, διότι συνυφίνεται με τη δημιουργία⁶⁹⁶. Η κοινωνία στο μυστήριο της Εκκλησίας με αυτή την ευρύτερη σημασία της δεν αναφέρεται μόνο στους χριστιανούς, ως μέλη της Εκκλησίας, αλλά σε ολόκληρη την κτιστή πραγματικότητα, διότι εντός του Λόγου του Θεού, ως *βουλήματα*⁶⁹⁷, προϋπάρχει ολόκληρη η δημιουργία και όχι μόνον οι άνθρωποι. Η Εκκλησία δεν αφορά μόνο τους ανθρώπους, αλλά ολόκληρη την άλογη κτιστή πραγματικότητα, η οποία εξαγιάζεται μέσω των ανθρώπων, γι' αυτό και η *εκκλησία* δεν ορίζεται, αλλά προσδιορίζεται ως όλος ο κόσμος, χωρίς να περιορίζεται σ' ένα οικοδόμημα (ναός)⁶⁹⁸, αποτελούμενο από τους ιερείς και τους λίγους χριστιανούς, που κοινωνούν, αλλά η *εκκλησία είναι οι πάντες*. Εφόσον κάποιος ζει και υπάρχει, εκών άκων, είναι Εκκλησία. Η διατήρηση στην ύπαρξη διασφαλίζεται μόνον μέσω της κοινωνίας με τον Θεό και εφόσον η δημιουργία είναι Εκκλησία με αυτόν τον τρόπο σημαίνεται και η κοινωνία με τον Θεό.

Αρχή και τέλος της Εκκλησίας είναι ο ίδιος ο Θεός, γι' αυτό και ο Απ. Παύλος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «*τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος*»⁶⁹⁹, η Εκκλησία δηλαδή, είναι σκηνή, η οποία δεν προήλθε από τους ανθρώπους, ούτε έρχεται διά μέσω των ανθρώπων, αλλά είναι αληθινή και η αρχή, καθώς και η προέλευσή της, είναι θεία. Όταν, λοιπόν, κάποιος καταφέρεται εναντίον της Εκκλησίας, καταφέρεται εναντίον αυτής της ίδιας της δημιουργίας, γι' αυτό και δε μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι δεν αποτελεί μέλος της Εκκλησίας, καθότι είναι μέρος της δημιουργίας. Η *Εκκλησία* είναι οι προορισμοί και τα θελήματα του Θεού, δηλ. τα

⁶⁹⁶ Βλ. Μ. Ἀθανασίου, *Κατὰ Ἀρειανῶν*, PG 26, 308BC: «*Πῶς οὖν ἐξελέξατο, πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς, εἰ μὴ, ὡς αὐτὸς εἶρηκεν, ἐν αὐτῷ ἦμεν προτετυπωμένοι; Πῶς δὲ ὄλως, πρὶν ἄνθρώπους κτισθῆναι, ἡμᾶς προώρισεν εἰς υἰοθεσίαν, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Υἱὸς πρὸ τοῦ αἰῶνος τεθεμελίωτο, ἀναδεξάμενος τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν;*» *Ἡ πῶς, ὡς ἐπιφέρει λέγων ὁ Ἀπόστολος, ἐκκληρώθημεν προορισθέντες, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Κύριος, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἦν θεμελιωθεὶς, ὥστε αὐτὸν πρόθεσιν ἔχειν ὑπὲρ ἡμῶν πάντα τὸν καθ' ἡμῶν κληρὸν τοῦ κρίματος ἀναδέξασθαι διὰ τῆς σαρκὸς, καὶ λοιπὸν ἡμᾶς ἐν αὐτῷ υἰοποιηθῆναι; Πῶς δὲ καὶ πρὸ χρόνων αἰώνιων ἐλαμβάνομεν, μήπω γεγονότες, ἀλλ' ἐν χρόνῳ γεγονότες, εἰ μὴ ἐν τῷ Χριστῷ ἦν ἀποκειμένη ἢ εἰς ἡμᾶς φθάνουσα χάρις; διὸ καὶ ἐν τῇ κρίσει, ὅταν ἕκαστος κατὰ τὴν πράξιν ἀπολαμβάνῃ, φησί· „Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου· κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.“ Πῶς οὖν ἢ ἐν τίνι, πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς, ἡτοιμάσθη, εἰ μὴ ἐν τῷ Κυρίῳ τῷ πρὸ αἰῶνος εἰς τοῦτο θεμελιωθέντι, ἵν' ἡμεῖς, ὡς ἐπ' αὐτὸν ἐποικοδομούμενοι, μεταλάβωμεν, ὡς λίθοι εὐάρμοστοι, τῆς παρ' αὐτοῦ ζωῆς τε καὶ χάριτος».*

⁶⁹⁷ Πρόκειται για τους «*λόγους τῶν ὄντων*», οι οποίοι αποκαλύπτουν δημιουργικῶς την ἔλλογη αἰτία του σύμπαντος κόσμου, που είναι ο Υἱὸς και Λόγος του Θεού, ἀπὸ τον οποίο και προέρχονται. Βλ. Ξιῶνη, Ν. Ρ., *Ἄνθρωπος καὶ Κοινωνία, ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση*, τ. 1ος, ἐκδ. Ἐννοια, Ἀθήνα 2020, σ. 122 κ. ἐξ..

⁶⁹⁸ Ο ναός περιγράφει το οικοδόμημα εντός του οποίου πραγματοποιούνται όλα τα τελούμενα των μυστηρίων και οι πιστοὶ συγκεντρώνονται ἐπὶ το αὐτό. Για τους αρχαίους Ἕλληνες ο ναός αποτελοῦσε την κατοικία θεῶν και δεν ἦταν προσβάσιμος για ὄλους.

⁶⁹⁹ Ἐβρ. 8, 2.

πάντα, γι' αυτό μένει σταθερή και ακλόνητη σε σχέση με τη διαρκή μεταβολή και αλλοίωση των υλικών στοιχείων, αλλά και κάθε τι που έχει κοινωνική μορφή.

Η Εκκλησία δεν εξαρτάται από τους ανθρώπους. Ακόμα και όταν υπήρξαν αναξιόπιστοι επικεφαλής της Εκκλησίας, οι οποίοι δεν είχαν καμία σχέση ούτε με την ηγεσία ούτε με την εκκλησία, παραμένοντας ιερείς, επίσκοποι ή πατριάρχες, η Εκκλησία συνέχισε να υπάρχει και να πορεύεται. Αν και άλλες πολιτικές και κοινωνικές δομές διαλύθηκαν όταν διακυβεύτηκαν από ανάξιους ηγέτες, αυτό δεν συνέβη ποτέ στην Εκκλησία. Η Εκκλησία δεν υπάρχει σε αναφορά με τον άνθρωπο και τις ικανότητες των ανθρώπων, αλλά από μόνη της, εφόσον υπάρχουν όντα υπάρχει και Εκκλησία.

Στην προκειμένη περίπτωση όλοι οι Πατέρες της Εκκλησίας και αναλυτικότερα ο άγ. Μάξιμος ο Ομολογητής⁷⁰⁰, επισημαίνουν ότι η εκκλησία δεν έχει μόνο μια τοπική διάσταση, περιορισμένη σε κάτι συγκεκριμένο, αλλά εκτείνεται και είναι τα πάντα. Η οργανική αυτή ενότητα της Εκκλησίας και του κόσμου - τα δημιουργήματα ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού (κυρίως τα λογικά) και κατ' επέκταση και τα άλογα στο βαθμό που ο άνθρωπος αποτελεί το μέσο μεταξύ αλόγου κτίσεως και Θεού, καθώς βρίσκονται σε μια συνεχή δυναμική πορεία, γι' αυτό ό,τι απομακρύνεται από την εκκλησία οδηγείται στη νέκρωση – στον θάνατο – και στη στασιμότητα.

Η δυναμική αυτή “πορεία” σημαίνει αλλοίωση και παραπέμπει κατ' ανάγκη σε δύο καταστάσεις τη θετική αλλοίωση (αγγέλους, αγίους) και την αρνητική αλλοίωση (δαίμονες, αμαρτωλούς). Η κατεύθυνση αυτής της πορείας εξαρτάται φυσικά από τη κοινωνία των ελλόγων όντων με τον Θεό και μεταξύ τους ως μέλη του σώματος της Εκκλησίας.

Η ιστορική πορεία και εξέλιξη του ιερού χώρου

Ο φυσικός χώρος κατά τον οποίο οι πιστοί έχουν τη δυνατότητα να αποδώσουν δοξολογία στον Δημιουργό τους και να μετέχουν των θείων ιδιοτήτων έλαβε διάφορες μορφές στο ιστορικό γίνεσθαι. Η σημασία του ιερού χώρου μεταβαλλόταν, ανάλογα τον χώρο και τον τόπο διαμόρφωσης, ωστόσο η συμβολική και πραγματική σημασία, τόσο στην εποχή της Παλαιάς Διαθήκης, όσο και

⁷⁰⁰ Βλ. Μαξίμου Όμολογητού, *Μυσταγωγία*, Μτφρ. Ί. Σακαλή, Έκδόσεις Αποστολικής Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2009 και Γκρέκα, Ἀριστ. (Ἀρχιμ.), *Ἡ ἐκκλησία ὡς τόπος κοινωνίας Θεοῦ ἀνθρώπου κόσμου. Σπουδὴ στὴν ἐκκλησιολογία τοῦ Ἀγίου Μαξίμου Ὁμολογητῆ*, εκδ. Ostrakon Publishing, Θεσσαλονίκη, 2014.

στην εποχή της Καινής, όπου ο Κύριος προσδιόρισε την έννοια του ιερού σ' ένα ευρύτερο επίπεδο, διατηρούσε την ίδια μεταμορφωτική βάση.

Το πρώτο ιερό⁷⁰¹ της εποχής των Πατριαρχών μνημονεύεται στη Συχέμ, όπου ο γενάρχης Αβραάμ έλαβε την επαγγελία του Θεού⁷⁰². Εκεί αργότερα ο Ιησούς του Ναυή τοποθέτησε λίθο⁷⁰³ σε ανάμνηση της συναφθείσας διαθήκης μεταξύ του Θεού και των δώδεκα φυλών του Ισραήλ. Ο Αβραάμ μετά τη φιλοξενία που παρείχε στον Θεό έστησε θυσιαστήριο, πλησίον της δρυός του Μαμβρή⁷⁰⁴. Ο δε Ισαάκ μετά την ανανέωση της επαγγελίας του Θεού στο πρόσωπό του ανοικοδόμησε θυσιαστήριο στη Βεερσέβα⁷⁰⁵. Ο Ιακώβ έστησε θυσιαστήριο στη Βαιθήλ⁷⁰⁶, όπου συνέβη το ενύπνιο του Πατριάρχου με την κλίμακα, που συνέδεε τον ουρανό με τη γη⁷⁰⁷.

Αργότερα, κατά τη διάρκεια οδοιπορίας στην έρημο μετά την Έξοδο από τη δουλεία της Αιγύπτου, υπό την ηγεσία του Μωυσέως, καθ' οδόν προς τη γη της Επαγγελίας, εδόθη εντολή από τον Θεό στον ηγέτη του Ισραήλ να κατασκευάσει τη *Σκηνή του Μαρτυρίου*⁷⁰⁸ (*Σκηνή της Συνάντησης ή της Αποκάλυψης του Θεού*)⁷⁰⁹. Πρόκειται για τον ιερό εκείνο χώρο, όπου ο Μωυσής επικοινωνούσε με τον Θεό. Το οίκημα της Σκηνής του Μαρτυρίου⁷¹⁰ διαχωριζόταν μέσω ενός

⁷⁰¹ Η λέξη "ιερό" έχει ελληνική και λατινική ρίζα και ανήκει σε μια ομάδα συγγενών λέξεων, όπως *Μυστήριο*, *ιεροσυλία*, *υπέρτατο ιερό*, *καθιερώνω*, *θυσιάζω*. Η αρχική έννοια της τελευταίας λέξης (θυσιάζω) προέρχεται από το «ποιῶ τι ιερόν» (*sacra facere*). Στη γλώσσα των πρώτων χριστιανών, χρησιμοποιείται με τη μορφή της συνώνυμης λέξης, *sacramentum* (Μυστήριο), για να υποδηλώσει κάθε πράξη ή αντικείμενο, που ως κάτοπτρο, όχημα ή μορφή του θείου, θεωρείται πως αποκαλύπτει το ίδιο το θείο. Βλ. Sherrard, P., *Το ιερό στη ζωή και στην τέχνη*, Μτφρ. Ι. Ροηλίδη, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1994, σσ. 9, 37.
⁷⁰² Γεν. 12, 7.

⁷⁰³ Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος χρησιμοποιεί την παλαιοδιαθηκική ορολογία, αποκαλώντας το θυσιαστήριο ως «λίθο» και προσθέτοντας ότι «καθαγιάζεται» διά της εναποθέσεως εκεί του Σώματος του Κυρίου (δηλαδή της τελέσεως της Θείας Ευχαριστίας). Βλ. Χρυσοστόμου Ι., *Όμιλία 20 εις τήν Β' προς Κορινθίους*, 3, PG 61, 540.

⁷⁰⁴ Γεν. 13, 18.

⁷⁰⁵ Γεν. 26, 25.

⁷⁰⁶ Κατά τον καθηγητή της Λειτουργικής Γεώργιο Φίλια: «ή χριστιανική Έκκλησία παρέλαβε από τήν έβραϊκή λατρεία τή λειτουργική πρακτική των έγκαινίων τοῦ τόπου λατρείας, δηλαδή τοῦ Ναοῦ, καί κυρίως τοῦ θυσιαστηρίου (άγια Τράπεζα), ὅπως συνέβαινε στήν έβραϊκή παράδοση ἤδη μέ τόν "έγκαινισμό" τοῦ θυσιαστηρίου ἀπό τόν Ἰακώβ...». Βλ. Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργική*, Τόμ. Ι, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2006, σ. 82.

⁷⁰⁷ Γεν. 28, 18. Περισσότερα για τα ιερά της Πατριαρχικής εποχής. Βλ. Καραγιάννη, Χ., *Αρχαιολογία και Θεσμολογία του βιβλικού Ισραήλ*, εκδ. Έννοια, Αθήνα 2013, σσ. 297-298.

⁷⁰⁸ Έξ. 25. Ήδη από την προ Χριστού εποχή, με τη Σκηνή του Μαρτυρίου αρχικώς και με τον Ναό του Σολομώντος μετέπειτα, κυριαρχεί η παράδοση της συμβολικής ταύτισεως ναού και κόσμου και κάθε ναός στη μετά Χριστόν εποχή παριστάνει τον επί γης οίκο του Θεού. Βλ. Προκοπίου, Γ. Α., *Ό κοσμολογικός συμβολισμός στην αρχιτεκτονική τοῦ βυζαντινοῦ Ναοῦ*, Διατριβή ὑποβληθεῖσα στήν Ἀνωτάτη Σχολή Ἀρχιτεκτόνων, Αθήναι 1981, σ. 169.

⁷⁰⁹ Έξ. 29, 42. Αριθμ. 17, 7.

⁷¹⁰ Περισσότερα στοιχεία περί της Σκηνής του Μαρτυρίου. Βλ. Καραγιάννη, Χ., *Αρχαιολογία και Θεσμολογία του βιβλικού Ισραήλ*, ὅπ.π., σ. 301 κ. εξ..

καταπετάσματος σε δύο μέρη: στο Άγιο και στο Άγιο των Αγίων. Στο δεύτερο μέρος επιτρεπόταν η είσοδος αποκλειστικά και μόνον στον Αρχιερέα, άπαξ του έτους, κατά την εορτή του Εξιλασμού⁷¹¹. Εκεί υπήρχε τοποθετημένη η *Κιβωτός της Διαθήκης*, που αποτελούσε το ιερότερο αντικείμενο του αρχαίου Ισραήλ⁷¹².

Η παρουσία του Γιαχβέ ήταν άρρηκτα συνυφασμένη με εκείνη της Κιβωτού. Μετά την εγκατάσταση των Ισραηλιτών στη γη της Επαγγελίας η Κιβωτός τοποθετήθηκε στο Ιερό της Βαιθήλ⁷¹³, στα Γάλγαλα⁷¹⁴ και στη Σηλώ⁷¹⁵. Επί της εποχής των Βασιλέων, η Ιερουσαλήμ, εκτός από διοικητική πρωτεύουσα του νεοσυσταθέντος Ενιαίου Βασιλείου αποτέλεσε και την ιερότερη πόλη για το Ισραήλ, οικοδομώντας εκεί και τον περίφημο ναό του Σολομώντος⁷¹⁶, αποτελούμενο από τα μέρη που διέθετε η Σκηνή του Μαρτυρίου, αυτό του Αγίου και το Άγιο των Αγίων⁷¹⁷.

Στην ιστορία της θείας αποκαλύψεως και στην εμφανή παρουσία του Τριαδικού Θεού παρατηρείται μια προσπάθεια καθιερώσεως και υπομνήσεως των διαρκών θεοφανειών στην όλη ιστορική πορεία της κτιστής πραγματικότητας με τη διαμόρφωση ιερών χώρων που να υπενθυμίζουν τη φανέρωση του Θεού, ειδικά στην περίοδο της Π. Δ. όπου ο Λόγος δρά ασάρκως⁷¹⁸. Η

⁷¹¹ Ήξ. 30.

⁷¹² Βλ. Καραγιάννη, Χ., *Αρχαιολογία και Θεσμολογία του βιβλικού Ισραήλ*, όπ.π., σ. 306.

⁷¹³ Κριτ. 20, 26.

⁷¹⁴ Ή. Ναυή 3-4.

⁷¹⁵ Α΄ Βασιλ. 3, 3.

⁷¹⁶ Περισσότερα για τον Ναό του Σολομώντος. Βλ. Καραγιάννη, Χ., *Αρχαιολογία και Θεσμολογία του βιβλικού Ισραήλ*, όπ.π., σσ. 312-319. Επάνω στο όρος του Ιερού του Γιαχβέ, όπου ο Αβραάμ θυσίασε τον υιό του Ισαάκ, φανερώθηκε γι' αυτόν η δόξα της αποκάλυψης του Γιαχβέ. Βλ. Όλυμπίου, Ν. Π., *Έρμηνεία Παλαιάς Διαθήκης-Άπό τήν θυσία τοῦ Ἄβραάμ στήν Ἄkedah Yitzhak- Τò Γεν. 22, 1-9 στήν Παλαιά Διαθήκη και τόν Πρώϊμο Ἰουδαϊσμό* (Τόμ. Ι), έκδ. Έννοια, Ἀθήνα 2006, σσ. 353-355, 371, 378, 381.

⁷¹⁷ Ο ναός του Ζοροβάβελ είναι ο Δεύτερος Ναός του βιβλικού Ισραήλ. Βλ. Καραγιάννη, Χ., *Αρχαιολογία και Θεσμολογία του βιβλικού Ισραήλ*, όπ.π., σ. 319 κ. εξ..

⁷¹⁸ Ματσούκα, Ν. Ἀ., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ', Ανακεφαλαίωση και Ἄγαθοτοπία. Έκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας*, Τόμ. ΙΙΙ, Έπιμ. Δ. Ἀ. Λιάλιου, έκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 118 κ. εξ..

αποκάλυψη του Τριαδικού Θεού⁷¹⁹ είναι ενιαία και αδιάσπαστη και ο χαρακτήρας της σχέσεως του ανθρώπου με τον Θεό σαφώς τριαδολογικός⁷²⁰.

Αν και Πνεύμα ο Θεός, λατρευόμενος «*έν πνεύματι και ἀληθεία*»⁷²¹, η οικοδόμηση ιερών ναών δεν εξέλειπε στο ιστορικό γίνεσθαι⁷²², όπου τα μέλη του σώματος του Χριστού συγκεντρώνονταν «*ἐπί τό αυτό*», διά τη μετοχή στα προσφερόμενα μυστήρια, τα παρεχόμενα από την Εκκλησία. Εισερχόμενοι οι πιστοί στον Ιερό Ναό, αντίκρυζαν ήδη από τον νάρθηκα, *την κόγχη του Ιερού*⁷²³, που διακρινόταν μέσα από την Ωραία Πύλη. Η πορεία⁷²⁴ από το αίθριο προς την είσοδο, κατόπιν στον νάρθηκα και τελικώς στον κυρίως ναό, ήταν διαδοχική όπως και η προετοιμασία των πιστών στη μετοχή των ιερών μυστηρίων⁷²⁵.

⁷¹⁹ Ο Υιός και Λόγος του Θεού ως αυτή η ίδια η αλήθεια αποκαλύπτει στους ανθρώπους τον Τριαδικό Θεό. Βλ. Ξιώνη, Ν. Ρ., *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὅτι καί Θεός καί ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν*, ἐκδ. Ἔννοια, Ἀθήνα 2018, σ. 73, ὑποσ 129. Κατά τον Μ. Βασίλειο «*τὰ ὑπὲρ τὸν Υἱὸν οὐ νοεῖται*», ἐφ' ὅσον δεν είναι δυνατόν να προχωρήσει κανείς στη γνώση της αἰδίου Τριάδος εκτός από αυτό που αποκαλύπτεται ασάρκως και ενσάρκως στον Υιό και Λόγο του Θεού. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ἀνατρεπτικός Β'*, PG 29, 640BC.

⁷²⁰ Βλ. Γιαγκάζογλου, Στ., *Μαθήματα Δογματικῆς Θεολογίας, Ἑρμηνευτικά σχόλια στοῦ Σύμβολο τῆς Πίστεως*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2021, σ. 107 κ. ἐξ. και Ξιώνη, Ν. Ρ., *Προλεγόμενα θεολογικῆς ἀνθρωπολογίας. Προχριστιανική, ἑτερόδοξη καὶ ὀρθόδοξη θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2019, σσ. 143-144.

⁷²¹ Ἰωάν. 4, 23-24: «*...ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστίν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιοῦτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν. πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν*».

⁷²² Η περίοδος των διωγμών δεν επέτρεψε στην Εκκλησία την ανοικοδόμηση ναών, έως και τις αρχές του 4ου αιώνας. Βλ. Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργική*, Τόμ. Ι, ὄπ.π., σ. 82. Η απλή ζωή των πρώτων χριστιανών, η ἔλλειψη ικανῆς ελευθερίας δράσεως, η λιτότητα μέσων ή υλικών ήταν μερικοί από τους δυσμενείς παράγοντες που δεν ευνόησαν την ανάπτυξη νέων μορφών ναοδομίας κατά τους τρεις πρώτους αιώνες, οι οποίοι αναγκαστικά συνέχιζαν ή ανέπλαθαν παλαιότερα ή σύγχρονα πρότυπα. Παρ' όλα αυτά οι θρησκευτικές συνάξεις των Χριστιανών δεν εξέλιπταν τους δύο πρώτους αιώνες, που ως τόποι της χριστιανικής λατρείας ήσαν «*αὶ κατ' οἶκον ἐκκλησίαι*» (Πρβλ. Πράξ. ΙΒ', 12, ΙΕ', 16. Α' Κορινθ. 16, 19. Ρωμ. ΙΣΤ', 4, 23). Βλ. Ἀντουράκη, Γ. Β., *Ἀρχαῖοι θρόνοι καὶ παλαιοχριστιανικὰ Σύνθρονα* (Τόμ. ΙΙΙ), ἐκδ. Γ. Γκέλμπεσης, Ἀθήνα 2000, σσ. 62-63.

⁷²³ Ὅπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Γ. Προκοπίου: «*ἡ κόγχη εἶναι ἕνας μισὸς τροῦλλος καὶ αὐτὸ ἀρκεῖ γιὰ νὰ τῆς ἀποδοθεῖ οὐράνια σημασία*». Βλ. Προκοπίου, Γ. Α., *Ὁ κοσμολογικὸς συμβολισμὸς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ βυζαντινοῦ Ναοῦ*, ὄπ.π., σ. 124. Η αψίς, για τους χριστιανούς του 4ου αιώνας συμβόλιζε το μέρος εκείνο του ουράνιου θόλου όπου θα ανατείλει ο «*Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης*». Οι αναφορές των Πατέρων περί αυτού του θέματος δεικνύουν με μεγάλη σαφήνεια ότι το Ιερό και η κόγχη του είχαν συνειδητά καθιερωθεί ως σύμβολα του ουρανού.

⁷²⁴ Στην πορεία του πιστού από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό, στηρίζεται κυρίως ολόκληρη η αισθητική της βυζαντινῆς ναοδομίας. Βλ. Καλλιγά, Μ., *Ἡ αισθητικὴ τοῦ χώρου τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας στο Μεσαίωνα*, Ἀθήνα 1946, σ. 28 κ. ἐξ..

⁷²⁵ Καλλιγά, Μ., ὄπ.π., σσ. 24-25. Στην πρωτοχριστιανική γλώσσα, οι λέξεις sacramentum και μυστήριο αναφέρονταν σε κάθε ιερή πράξη και ιερό αντικείμενο, γι' αυτό και ο αριθμός των μυστηρίων είναι δυνητικά άπειρος, μιας και το καθετί που μετέχει στον Θεό, συνιστά μια "μυστηριακή ενέργεια". Βλ. Sherrard, *Το ιερό στη ζωή και στην τέχνη*, ὄπ.π., σσ. 37-38.

Ο κυρίως ναός αποτελεί τον ευρύτερο χώρο του ναού, καθώς είναι χώρος παραμονής των πιστών κατά την τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας⁷²⁶. Ανατολικά, ο ναός απολήγει σε μία κόγχη, έμπροσθεν της οποίας αναπτύσσεται το Ιερό Βήμα, το οποίο είναι αρκετά ευρύ, αποτελεί συχνά το ένα τρίτο του ναού και περιορίζεται μόνο στο κεντρικό κλίτος των βασιλικών ή το ανατολικό τμήμα της περιμετρικής στοάς των περίκεντρων ναών. Συνήθως, είναι υπερυψωμένο, κατά μία ή δύο βαθμίδες από τον κυρίως ναό, απολήγει ανατολικά σε ημικυκλική-σπάνια πεταλόσχημη-εσωτερικά αψίδα⁷²⁷ και διαχωρίζεται από τον κυρίως ναό με χαμηλή κατασκευή, το *φράγμα του Ιερού Βήματος*⁷²⁸. Το άγιο Βήμα αποτελεί το ιερότερο και αγιότερο μέρος του χριστιανικού Ναού⁷²⁹. Λόγω της ιερότητός του καλείται «*πρεσβυτέριον*» ή «*ιερατείον*», ως προοριζόμενο διά τον κλήρον, «*ἄδυτον*» και «*ἄβατον*», γιατί δεν επιτρεπόταν η είσοδος, παρά μονάχα στους ιερωμένους και παλαιότερα και στους βασιλείς, «*ἅγια ἁγίων*», «*ιερά ταμεία*», «*θυσιαστήριον*» και «*ἰλαστήριον*»⁷³⁰. Σε συμβολικό, αλλά και πραγματικό επίπεδο, η αψίδα, πέραν της Αγίας

⁷²⁶ Προκειμένου οι πιστοί να παρακολουθούν καλύτερα την τελετουργία των Εισόδων διαμορφώθηκε μια περίκεντρη οργάνωση του ναού, με αποτέλεσμα να επέλθει σταδιακά περιορισμός στο μήκος και αύξηση στο πλάτος του κυρίως ναού με έντονη την τάση για τετραγωνισμό. Βλ. Γκιολέ, Ν., *Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204)*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987, σσ. 14-16.

⁷²⁷ Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδος, όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται η κόγχη του Ιερού Βήματος, συνήθως εικονογραφικός τύπος είναι η μορφή της Δεσποίνης και Υπεραγίας Θεοτόκου, της αποκαλούμενης *Πλατυτέρας των ουρανών* (Πρβλ. *Μεγαλυνάριον* της Λειτουργίας του Μεγάλου Βασιλείου, (Θεοτοκίον του Ὁρθρου της Κυριακής του πλ. Δ' ήχου: «*τὴν σὴν μήτραν θρόνον ἐποίησε καὶ τὴν σὴν γαστέρα πλατυτέραν τῶν οὐρανῶν ἀπειργάσατο*»). Παρίσταται ἄλλοτε ορθία, ολόσωμος, φέρουσα εν αγκάλαις το θεῖον Βρέφος και ἄλλοτε ιστορεῖται εκτεινούσα εκατέρωθεν τας χεῖρας κατά τον τύπον της Δεομένης, ἔχουσα προ του στήθους, εν μεταλλίω τον Χριστόν ως Εμμανουήλ. Βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ο Μελισμός-Οι Συλλειτουργούντες Ιεράρχες και οι Αγγελοι-Διάκονοι μπροστά στην Αγία Τράπεζα με τα Τίμα Δώρα ή τον Ευχαριστιακό Χριστό*, εκδ. Εκδοτικός Οργανισμός Π. Κυριακίδη Α. Ε.-Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 18. Η Θεοτόκος, γεννήσασα τον Χριστόν, δεν εικονογραφείται ποτέ μόνη της, αλλά πάντοτε με τον Υιό και Λόγο του Θεού. Περισσότερα για την ενσάρκωση του Κυρίου και τον ρόλο της Θεοτόκου βλ. Μπαϊραχτάρη, Αύγ. (ιερέως), *λόγος περί Χριστοῦ, Ἡ Θεολογική καὶ Φιλοσοφική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ κατὰ τῶν ἀρνητῶν τῆς θεότητος καὶ κατὰ τῶν ἀρνητῶν τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Ἐνσαρκου Λόγου*, έκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 19-75. Εκείνη απέβη ὄντως η κλίμακα ἐπὶ της οποίας ο «*Κύριος ἐπεστήρικτο*» και «*ἡ Πύλη τοῦ οὐρανοῦ*», γενόμενη η «*γέφυρα πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ἢ μεταγούσα*». Βλ. Καλοκύρη, Κ. Δ., *Ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν εἰκονογραφίαν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως*, έκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 56, 190 και Ἀλφέγιεφ, Ἰ. Μ. (Μητρ.), *Τὸ μυστήριον τῆς πίστεως, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν*, Ἐπιμ. Β. Ἀργυριάδης, Μτφρ. Ἀ. Πελωριάδου, έκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2014², σσ. 209-214.

⁷²⁸ Βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ι., *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία και τέχνη*, εκδ. Παρρησία, Αθήνα 2011, σσ. 140-141.

⁷²⁹ Κατὰ τον ἅγιο Συμεών, Αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης, «*ὁ ναὸς εἶναι διπλοῦς, ἤγουν ἔχει τὸ θυσιαστήριον καὶ τὰ ἔξω, καὶ οὕτως εἰκονίζει τὸν Χριστόν, δηλαδὴ διπλοῦν ὄντα Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, καὶ τὸ μὲν φαίνεται, τὸ δὲ οὐ φαίνεται. Εἰκονίζει δὲ ὁμοίως καὶ τὸν ἄνθρωπον διπλοῦν ὄντα ἐκ ψυχῆς τε καὶ σώματος· ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς ἁγίας Τριάδος μυστήριον ἐξαιρέτως εἰκονίζει, ἥτις ἀπρόσιτος μὲν εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν, γνωρίζεται δὲ τῇ προνοίᾳ καὶ ταῖς δυνάμεσιν, ἰδίως δὲ καὶ τὸν φαινόμενον κόσμον καὶ τὸν ἀόρατον παριστά*». Βλ. *Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα* (Ἀκριβῆς ἀνατύπωσις ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1882 γενομένης τετάρτης ἐκδόσεως), Μτφρ. Σ. Κουσουλίνης, έκδ. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 317, 123-126.

⁷³⁰ Βλ. Καλλινίκου, Κ. (πρωτοπρ.), *Ὁ χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, έκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1969⁵, σ. 114, Μεντιδάκη, Γ. Ε. (πρωτοπρ.), *Τύπος και συμβολισμός στην ορθόδοξη λατρεία*, εκδ. Γραφικές Τέχνες Hellas Print Ε.Π.Ε., Αθήνα 2007²,

Τραπεζης, παραπέμπει στο μυστήριο της Ογδός Ημέρας, στη Βασιλεία, σε μία σαφώς εσχατολογική υπέρβαση της ιστορίας μέσω της Θείας Ευχαριστίας⁷³¹.

Το Ιερό Βήμα είναι ο κατ' εξοχήν ιερός χώρος του χριστιανικού ναού. Εκεί βρίσκεται η Αγία Τράπεζα, το Ιερόν Θυσιαστήριο, όπου τελείται η «*ἀναίμακτος θυσία*», το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας⁷³². Ο άγιος Συμεών, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, αποδίδει με τον πιο ακριβή τρόπο τη συμβολική διάσταση του Ιερού Βήματος, το οποίο όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ως «*ὑψηλότερον τῶν οὐρανῶν*» έχει το ημικύκλιον σε όλους τους ναούς για να δηλώσει το υπερουράνιο του βήματος, καθώς και η κόγχη της προθέσεως⁷³³ στα πλάγια⁷³⁴, εικονίζουσα το σπήλαιο της Βηθλεέμ⁷³⁵.

σσ. 55-56, Μπόνη, Κ. Γ., *Κατήχησις καὶ Λειτουργική*, Ἐκδόσεις περιοδικοῦ "Ἐκκλησία", Ἀθήνα 1999², σ. 119, Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργική-Ἡ Θεία Εὐχαριστία (μέχρι τὸν 15ο αἰ.)*, Τόμ. ΙΙ, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2016, σσ. 641-642. «Ὁ ἐν τῷ Βήματι θεωρούμενος θεῖος ναὸς διὰ μὲν τοῦ φρικτοῦ θυσιαστηρίου, τῆς ἱερᾶς δηλονότι Τραπεζης, τὸν τοῦ οὐρανοῦ δηλοῖ Δεσπότην, ὁ ὁποῖος καὶ ἅγια ἄγιων καὶ καθέδρα καὶ τόπος Θεοῦ, καὶ ἀνάπαυσις, ἰλαστήριον τε καὶ τοῦ μεγάλου θύματος ἐργαστήριον καὶ μνῆμα Χριστοῦ καὶ σκῆνωμα δόξης τε ὀνομάζεται». Βλ. Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα, ὅπ.π., σσ. 317-318.

⁷³¹ Βλ. . Γιαγκάζογλου, Στ., *Μαθήματα Δογματικῆς Θεολογίας*, ὅπ.π., σσ. 363, 508-518, 674-682 καὶ Φίλια, Γ. Ν., *Ἡ ἔννοια τῆς "ογδὸς ἡμέρας" στὴ λατρεία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας (Συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ θεολογία τῆς λατρείας)*, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 2015, σσ. 63-110, 219-249.

⁷³² Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἐπισημαίνει ἡ καθηγήτρια τῆς Χριστιανικῆς Αρχαιολογίας, Ἰωάννα Στουφή-Πουλημένου, «στὶς περισσότερες περιοχές, ἀνάμεσά τους καὶ στὸν ἐλλαδικὸ ἔθρονον καὶ τὴν Μ. Ἀσία, τὸ ἱερό βήμα ἀποτελεῖ καὶ ἔθρονον παραμονῆς τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν πρεσβυτέρων, κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Ευχαριστίας. Υπάρχουν ὁμως περιοχές, ὅπως ἡ Β. Ἀφρική, ὅπου στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ ναοῦ ἦταν ὁ τόπος παραμονῆς τοῦ κλήρου (πρεσβυτέριον), ἐνῶ ἡ ἁγία τράπεζα βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ ναοῦ. Στὴ Συρία, πάντα ἀνατολικά βρισκόταν ἡ ἁγία τράπεζα (ιερό βήμα), ἀλλὰ ὁ ἔθρονος τοῦ ἐπισκόπου (σύνθρονον) ἦταν τοποθετημένος, συχνά, στὸ κέντρο τοῦ κυρίως ναοῦ». Βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ἰ., *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Αρχαιολογία καὶ τέχνη*, ὅπ.π., σσ. 141-142.

⁷³³ Στὴν κόγχη τῆς προθέσεως υπήρχαν μικρῶν διαστάσεων μαρμάρινες τετράπλευρες καὶ συνηθέστερα κυκλικές τράπεζες με ἐλαφρῶς κοίλη τὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια περιβαλλόμενη με πλατιά παρυφή, ἡ ὁποία εἶχε συχνὰ ἀνάγλυφο διάκοσμο. Οἱ τράπεζες αὐτές στηρίζονταν συχνὰ σ' ἓνα κιονίσκο. Οἱ τράπεζες προσκομιδῆς χρησίμευαν γιὰ τὴν ἐναπόθεση ἀπὸ τοὺς διακόνους τῶν προσφορῶν τῶν πιστῶν που προορίζονταν γιὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Ευχαριστίας. Βλ. Γκιολέ, Ν., *Παλαιοχριστιανικὴ Τέχνη Ναοδομία (π. 200-600)*, ἐκδ. Γ. Γκέλμπεσης, Ἀθήνα 1998², σ. 76; Βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ἰ., *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Αρχαιολογία καὶ τέχνη*, ὅπ.π., σ. 146.

⁷³⁴ Γιὰ τὴν προσκομιδὴ τῶν Τιμίων Δώρων στὸ ἱερό Βήμα, κατὰ τὴν καθηγήτρια τῆς Χριστιανικῆς Αρχαιολογίας, Ἰωάννα Στουφή-Πουλημένου, φαίνεται ὅτι διαμορφώθηκαν δύο παραδόσεις: «Στὴ Δύση, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Β. Ἀφρική, οἱ πιστοὶ προσκόμιζαν ἀπ' εὐθείας τὰ δῶρα στὸ ἱερό βήμα τὴν ὥρα τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀναφορά... Ἀντίθετα στὴν Ἀνατολή, φαίνεται ὅτι ἀπὸ πολὺ παλιὰ οἱ διάκονοι ἦταν υπεύθυνοι γιὰ τὴν προσκομιδὴ τῶν δώρων στὸ ἱερό βήμα πρὶν τὴν ἀναφορά. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ προϋποθέτει ὅτι οἱ πιστοὶ τὰ εἶχαν παραδώσει σ' αὐτοὺς νωρίτερα, πιθανόν πρὶν ἀπὸ τὴν Θεία Λειτουργία». Βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ἰ., *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Αρχαιολογία καὶ τέχνη*, ὅπ.π., σσ. 29-31.

⁷³⁵ Βλ. Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα, ὅπ.π., σ. 149. Ἡ κόγχη, ἡ πρόθεση καὶ ἡ ἁγία Τράπεζα στὴν Ἐρμηνεία τοῦ Γερμανοῦ Κων/πόλεως σχετίζονται καὶ με τὴν φάτνη καὶ με τὸν τάφο. Βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ὁ Μελισμὸς*, ὅπ.π., σ. 84 καὶ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Ἐκκλησιαστικῆ καὶ Μυστικῆ Θεωρίας (Ἀμφιβαλλόμενο)*, ΡG 98, 384-453.

Το άγιο Βήμα κατέχει πάντοτε για τους ορθοδόξους την προς ανατολάς πλευρά του ναού⁷³⁶. Ο άγιος Συμεών, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, αποδίδει την σημασία της κατευθύνσεως αυτής, η οποία σχετίζεται άμεσα με την τοποθέτηση των ιερών λειψάνων, που τίθενται κάτωθεν της Ιεράς Τραπέζης εντός κιβωτίου, στη μέση των δύο στηλών προς ανατολάς, επειδή είναι και αυτοί στύλοι της πίστεως και στηρίζουν την Εκκλησία με την ομολογία και με τα αίματα⁷³⁷ και «έμμήθησαν και ήγάπησαν τὴν ἀνέσπερον ἀνατολήν, αὐτὸν τὸν Χριστὸν»⁷³⁸.

Η καθιέρωση της αγίας Τραπέζης με λείψανα μαρτυρικών και οσίων αγίων είναι επιβεβλημένη, διότι όπως τονίζει και πάλι ο Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, «οἱ μάρτυρες εἶναι τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας οἰκοδομηθέντα ἐπάνω εἰς τὸ θεμέλιον τοῦ Σωτῆρος. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο πρέπει νὰ εἶναι αὐτοὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου διότι τοῦτο εἶναι ἡ κυρίως Ἐκκλησία καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶναι δυνατὸν λοιπὸν ἄνευ ἀγίων λειψάνων νὰ καθιερωθεῖ ναός, καθὼς οἱ ἅγιοι ἐθέσπισαν...»⁷³⁹.

Το Ιερό Βήμα, χώρος άβατος και πολύ ιερός, εφράσσετο και προστατευόταν αρχικά μ' ένα χαμηλό κιγκλίδωμα, το οποίο προοδευτικά υψώθηκε και είναι γνωστό ως *Φράγμα Πρεσβυτερίου*⁷⁴⁰ ή και *Εικονοστάσι* (αργότερα). Το Τέμπλο με τις εικόνες δεν υπήρχε στον ναό κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, κι αυτό γιατί και η διάταξη της συνάξεως των πιστών ήταν διαφορετική⁷⁴¹.

⁷³⁶ Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός επισημαίνει ότι: «Καὶ ἡ σκηνὴ δὲ ἡ Μωσαικὴ κατὰ ἀνατολάς εἶχε τὸ καταπέτασμα καὶ τὸ ἰλαστήριον. Καὶ ἡ φυλὴ τοῦ Ἰουδα ὡς τιμιωτέρα ἐξ ἀνατολῶν παρενέβαλε. Καὶ ἐν τῷ περιωνύμῳ δὲ τοῦ Σολομῶντος ναῶ ἡ τοῦ κυρίου πύλη κατὰ ἀνατολάς διέκειτο. Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ κύριος σταυρούμενος ἐπὶ δυσμὰς ἑώρα, καὶ οὕτω προσκυνοῦμεν πρὸς αὐτὸν ἀτενίζοντες. Καὶ ἀναλαμβάνόμενος πρὸς ἀνατολάς ἀνεφέρετο, καὶ οὕτως αὐτῷ οἱ ἀπόστολοι προσεκύνησαν, καὶ οὕτως ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσαντο αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς αὐτὸς ὁ κύριος ἔφησεν· "Ὡσπερ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ φθάνει ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου". Αὐτὸν οὖν ἐκδεχόμενοι ἐπὶ ἀνατολάς προσκυνοῦμεν. Ἄγραφος δὲ ἐστὶν ἡ παράδοσις αὕτη τῶν ἀποστόλων· πολλὰ γὰρ ἀγράφως ἡμῖν παρέδωκαν». Βλ. Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 85, Kotter II, σσ. 190-191.

⁷³⁷ Βλ. *Κάθισμα* μαρτυρικό, αυτόμελο Δ' ἤχου: «Τῶν ἐν ὄλω τῷ Κόσμῳ Μαρτύρων σου, ὡς πορφύραν καὶ βύσσον τὰ αίματα, ἡ Ἐκκλησία σου στολισαμένη, δι' αὐτῶν βοᾷ σοι Χριστέ ὁ Θεός, τῷ λαῶ σου τοὺς οἰκτιρμούς σου κατάπεμψον, εἰρήνην τῇ πολιτείᾳ σου δώρησαι, καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος».

⁷³⁸ Βλ. *Συμεών Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα*, ὄπ.π., σ. 141.

⁷³⁹ Βλ. *Συμεών Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα*, ὄπ.π., σσ. 136-137.

⁷⁴⁰ Περισσότερα για το φράγμα του Ιερού Βήματος βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ἰ., *Τὸ φράγμα τοῦ ἱεροῦ βήματος στὰ παλαιο-χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος-Μελέτη ἀρχαιολογικὴ καὶ λειτουργικὴ*, Ἐκδόσεις Μπάστα, Ἀθήνα 1999, σσ. 35-70.

⁷⁴¹ Βλ. Μαυρόπουλου, Δ., *Διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ-Μαθήματα κατήχησης γιὰ ἐνηλίκους*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2017³, σ. 307 και Φίλια, Γ. Ν., «Οἱ μαρτυρίες περὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας στὰ ἔργα τοῦ Ἰουστίνου, Φιλοσόφου καὶ μάρτυρος (+165)», στὸ *Οἰακοστρόφιον, Τιμητικὸς τόμος Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σύρου-Τήνου κ. Δωροθέου Β' ἐπὶ τῇ δεκαετηρίδῃ τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ (2001-2011) (σ. 641)*, Ἐπιμ. Ἐ. Καρακουλάκη (Ἀρχιμ.), ἐκδ. Ἐπτάλοφος Α.Β.Ε.Ε., Ἱερά Νῆσος Τήνος 2013, σσ. 405-406.

Στους αποστολικούς χρόνους το ευχαριστιακό τραπέζι βρισκόταν στο μέσον του τόπου της συνάξεως και οι πιστοί πέριξ αυτού. Στην κεφαλή της τράπεζας βρισκόταν ο επίσκοπος ή ο πρεσβύτερος, αλλά η διάταξη ήταν οιονεί κυκλική. Αργότερα, μετά τον δεύτερο αιώνα, έγινε κατανοητό ότι προέχει ο χαρακτήρας της πορείας προς την Βασιλεία του Θεού, γι' αυτό αλλάζει και η διάταξη των πιστών, με τον επίσκοπο να τίθεται επικεφαλής ενός ποιμνίου που πορεύεται. Ένας νοητός άξονας υπάρχει από τον τόπο του θανάτου (δύση) προς τον τόπο της ζωής (ανατολή), έτσι και η τράπεζα της ευχαριστίας μετακινείται από το κέντρο προς το ανατολικό άκρο του ναού, δημιουργώντας το άγιο Βήμα, το οποίο συγχρόνως παραπέμπει στα έσχατα⁷⁴².

Για να διακρίνεται αυτό το μέρος του ναού τοποθετήθηκαν αρχικώς χαμηλά χωρίσματα, τα λεγόμενα *θωράκια*⁷⁴³, χωρίς να παρεμποδίζεται η θέα των τελουμένων εντός του Ιερού Βήματος. Αργότερα, γύρω στον 5ο αιώνα, τοποθετούνται και κιονίσκοι που τα άνω άκρα τους τα συνδέει ένα ευθύγραμμο περιστύλιο, διαμορφώνοντας έτσι το *φράγμα του ιερού βήματος*⁷⁴⁴, ενώ η κεντρική είσοδος, η *Ωραία Πύλη*, αναδεικνύεται με την κατασκευή τοξωτής πύλης ή προστώου⁷⁴⁵. Πρόκειται για δύο κατασκευές, που φαίνεται να έχουν τον ίδιο χαρακτήρα, θριαμβευτικό⁷⁴⁶. Ανάμεσα στους στύλους (κίονες) τοποθετούνταν αρχικώς κουρτίνες, τα λεγόμενα *βήλα*, που εσύροντο

⁷⁴² Στο βάθος της αφίδος ήταν τοποθετημένος ο θρόνος ή η *καθέδρα* του επισκόπου και εκατέρωθεν αυτού τα καθίσματα των συλλειτουργών-πρεσβυτέρων. Οι θρόνοι των κληρικών-*Σύνθρονο*-σχετιζόνταν άμεσα προς την Αγία Τράπεζα. Βλ. Άντουράκη, Γ. Β., *Αρχαίοι θρόνοι και παλαιοχριστινικά Σύνθρονα*, όπ.π., σσ. 64-70.

⁷⁴³ Τα *θωράκια* είχαν διάτρητο ή ανάγλυφο διάκοσμο. Τα θέματα στα πρώιμα μνημεία του 4ου αιώνα και του πρώτου μισού του 5ου ήταν αρκετά απλά. Βλ. Γκιολέ, Ν., *Παλαιοχριστιανική Τέχνη Ναοδομία (π. 200-600)*, όπ.π., σσ. 69-70 και Στουφή-Πουλημένου, Ι., *Το φράγμα του ιερού βήματος*, όπ.π., σσ. 97-118.

⁷⁴⁴ Κατά την καθηγήτρια της Χριστιανικής Αρχαιολογίας Ιωάννα Στουφή: «το ιερό βήμα χωριζόταν από τον κυρίως ναό με μία ελαφρά, αρχικά χαμηλή κατασκευή, το φράγμα του ιερού βήματος... Σταθερή ονομασία για το φράγμα του παλαιοχριστιανικού ιερού βήματος δεν υπήρχε και στις πηγές αποδίδεται με ονόματα, που δηλώνουν συνήθως το υλικό και τον σκοπό κατασκευής ή το ύψος του. Έτσι αναφέρεται, κυρίως, ως "κιγκλίδες", "ιεραί κιγκλίδες", "κάγκελοι", "κάγκελλα", "δίκτυα", "δρύφακτα", "στήθεα", "θώρακες", "έρκος", "περίβολοι", "κίονια", "περιφραγή" και "διάστυλα"». Βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ι., *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία και τέχνη*, όπ.π., σσ. 149-152 και της ίδιας, *Το φράγμα του ιερού βήματος*, όπ.π., σσ. 27-29.

⁷⁴⁵ Συνήθως η απόληξη της Ωραίας Πύλης στο επάνω μέρος της σχηματίζει ομόκεντρη καμάρα, όμοια με την κόγχη του ιερού βήματος. Βλ. Καλλιγά, Μ., *Η αισθητική του χώρου της ελληνικής εκκλησίας στο Μεσαίωνα*, όπ.π., σ. 25. Η θεώρηση της τοξωτής πύλης και του προστώου ως αρχιτεκτονικών στοιχείων που αναδεικνύουν μια θριαμβευτική διέλευση από το κεντρικό κλίτος του ναού προς το Ιερό Βήμα προϋποθέτει, κατά τη λατρεία, κάποια επίσημη θριαμβευτική πομπή. Βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ι., *Το φράγμα του ιερού βήματος*, όπ.π., σσ. 145-146.

⁷⁴⁶ Όπως και στις εισόδους των πόλεων κατασκευάζονταν θριαμβευτικά τόξα για να διέλθει ο θριαμβευτής αυτοκράτορας, έτσι και μπροστά από το Ιερό Βήμα, που συμβολίζει την ουράνια Πόλη, το θριαμβευτικό τόξο τονίζει τις δύο πομπικές διελεύσεις κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, τη Μικρή και τη Μεγάλη Είσοδο. Βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ι., *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία και τέχνη*, όπ.π., σσ. 151-152.

όταν χρειαζόταν να αποκρυβούν ορισμένα από τα τελούμενα μέσα στο άγιο Βήμα ή και να αποκαλυφθούν κατά το άνοιγμά τους⁷⁴⁷.

Κατά τον 8ο αιώνα επάνω στους στύλους του τέμπλου υπήρχαν οι εικόνες της Δεήσεως⁷⁴⁸ (ο Χριστός εν μέσω της Παναγίας και του Τιμίου Προδρόμου), τις οποίες την περίοδο της εικονομαχίας αφήρεσαν οι Εικονομάχοι και επανατοπεθέτησαν οι πιστοί μετά την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο⁷⁴⁹, μια πράξη που έμεινε γνωστή ως η «αναστύλωση των αγίων εικόνων»⁷⁵⁰. Αργότερα, και πάντως μετά τον 12ο αιώνα, όταν η συμμετοχή των πιστών στη Θεία Ευχαριστία διαφοροποιήθηκε και όλο και περισσότεροι πιστοί δεν προσήρχοντο στη Θεία Κοινωνία, καταργήθηκαν τα βήλα και στη θέση τους ενσωματώθηκαν οι εικόνες του Τέμπλου. Αυτό είχε ως συνέπεια, να περιοριστεί η θέα των τελουμένων μέσα στο ιερό Βήμα και συγχρόνως επικράτησε η πρακτική της μυστικής αναγνώσεως των σημαντικότερων ευχών της αγίας Αναφοράς.

Επίσης, προσετέθη και μία επιπλέον ζώνη πάνω από το επιστύλιο, όπου ενσωματώθηκαν οι εικόνες που ανήκουν στον κύκλο του *Δωδεκαόρτου*, καθώς και με την κεντρική κατάληξη που φέρει τον Σταυρό και τα λεγόμενα *λυπηρά* (την Παναγία και τον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο εκατέρωθεν του Σταυρού)⁷⁵¹. Με αυτή τη μορφή που γενικεύθηκε από τον 14ο και μετά, το Τέμπλο φέρει και την παράλληλη ονομασία «*Εικονοστάσι(ο)*»⁷⁵². Στα παλαιολόγια χρόνια (13ος-15ος αιώνες) τα τέμπλα κατασκευάζονται με μεγαλύτερο ύψος, περιορίζεται η χρήση του μαρμάρου και επικρατεί όλο και περισσότερο το ξύλο⁷⁵³.

⁷⁴⁷ Στουφή, Ι., «Βήλον», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 1, Στρατηγικές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., Αθήνα 2012, σ. 171.

⁷⁴⁸ Το θέμα της *Δέησης* είναι εμπνευσμένο από τη Θεία Λειτουργία, όπου στην ευχή της Αναφοράς γίνονται επικλήσεις για τη μεσιτεία της Παναγίας, του Προδρόμου, των αρχαγγέλων και των δώδεκα Αποστόλων. Βλ. Γκιολέ, Ν., *Παλαιοχριστιανική Μνημειακή Ζωγραφική (π. 300-726)*, επιμ. Π. Δαμούλος, Αθήνα 2007, σ. 119 και Μπιλάλη-Ανατολικιώτη, Δ. (Επιμ.), *Αί Ακολουθίαί τῆς Κυριακῆς*, έκδ. Παπαδημητρίου, Αθήναι 2014, σσ. 391-392.

⁷⁴⁹ Βλ. Καρμίρη, Ι. Ν., *Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Τόμ. Ι, Ἐν Ἀθήναις 1960², σσ. 236-250.

⁷⁵⁰ Βλ. Γιαννόπουλου, Β. Ν., *Ἱστορία καὶ Θεολογία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων*, έκδ. Ἔννοια Ἀθήνα 2013², σσ. 416-526.

⁷⁵¹ Βλ. Παπαδημητρίου, Π. Χ., *Ἡ εξέλιξη τοῦ τύπου καὶ τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Βημοθύρου ἀπὸ τὸν 10ο ἕως καὶ τὸν 18ο αἰῶνα*, εκδ. Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν Θεσσαλονίκη 2008, σ. 60.

⁷⁵² Βλ. Μαυρόπουλου, Δ., *Διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ*, ὄπ.π., σ. 308 και Σωτηρίου, Γ. Α., *Χριστιανική καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Χριστιανικὰ κοιμητήρια, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ*, Ἐν Ἀθήναις 1942, σσ. 200-205.

⁷⁵³ Ἡ αντικατάσταση τῶν μαρμάρινων τέμπλων ἀπὸ τὰ ξύλινα συντελεῖται σταδιακὰ ἀπὸ τὸν 14ο αἰῶνα καὶ γενικεύεται στὴν τουρκοκρατία. Ἡ επικράτησή τους εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνθήση τῆς ξυλογλυπτικῆς τέχνης. Βλ. Παπαδημητρίου, Π. Χ., *Ἡ εξέλιξη τοῦ τύπου καὶ τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Βημοθύρου*, ὄπ.π., σ. 59.

Έτσι, το τέμπλο κατανοείται ως εικόνα του αισθητού παραδείσου. Ο παράδεισος συνδέεται με την ουράνια βασιλεία (Ιερό) και με την Εκκλησία (κυρίως ναό). Το τέμπλο λοιπόν εξυπηρετεί τον διαχωρισμό, φυσικό και συμβολικό, των δύο μερών του ναού, αυτό του κυρίως ναού, που αποτελεί χώρο παραμονής των πιστών και του ιερού, όπου τελείται το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας και παρίσταται μόνον ο κλήρος. Τα *βημόθυρα*⁷⁵⁴ τέλος, αποτελούν το συμβολικό σημείο του περάσματος, της εισόδου από τον γήινο κόσμο στον ουράνιο, την ουράνια Βασιλεία, καθιστώντας έκδηλο τον εσχατολογικό χαρακτήρα και των λειτουργικών κατασκευών του ναού⁷⁵⁵.

Ο λειτουργικός και συμβολικός χαρακτήρας της Αγίας Τράπεζης

Στην Ορθόδοξη παράδοση η Αγία Τράπεζα αποτελεί μια λειτουργική κατασκευή⁷⁵⁶ εντός του ιερού βήματος και ήταν συνήθως από σκαλιστό ξύλο, πέτρα ή μάρμαρο⁷⁵⁷. Αρχικώς ήταν ξύλινη και κινητή⁷⁵⁸, ενώ στο δεύτερο μισό του 3ου αιώνας έγινε σταθερή⁷⁵⁹, με σχήματα ανάλογα με αυτών που χρησιμοποιούνταν στις οικίες. Από τον 4ο αιώνα άρχισαν να επενδύονται με πολύτιμα υλικά (ελεφαντόδοντο, χρυσό, άργυρο)⁷⁶⁰. Η τράπεζα αυτή αποκαλείται στις πηγές «*άγια τράπεζα*», «*μυστική τράπεζα*» ή και απλώς «*θυσιαστήριον*», υπαινισσόμενη την αναίμακτο θυσία⁷⁶¹.

⁷⁵⁴ Για την λειτουργική χρήση των βημοθύρων, το εικονογραφικό τους πρόγραμμα και τη θεολογική τους σημασία. Βλ. Παπαδημητρίου, Π. Χ., *Η εξέλιξη του τύπου και της εικονογραφίας του Βημοθύρου*, όπ.π., σσ. 63-86.

⁷⁵⁵ Βλ. Παπαδημητρίου, Π. Χ., όπ.π., σσ. 60-61 και Στουφή-Πουλημένου, Ι., *Τὸ φράγμα τοῦ ἱεροῦ βήματος*, όπ.π., σ. 128.

⁷⁵⁶ Στις λειτουργικές κατασκευές, εκτός από την αγία Τράπεζα, συγκαταλέγονται το *φράγμα του πρεσβυτερίου*, η *σολέα*, το *σύνθρονο*, η *κρύπτη* ή *κατάβαση*, η *θάλασσα* ή *χωνευτήριο*, το *κιβώριο*, η *τράπεζα μαρτύρων* ή *αγαπών*, η *τράπεζα προσκομιδής* ή *προθέσεως* και ο *άμβωνας*. Βλ. Γκιολέ, Ν., *Παλαιοχριστιανική Τέχνη Ναοδομία (π. 200-600)*, όπ.π., σσ. 69-78 και Στουφή-Πουλημένου, Ι., *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία και τέχνη*, όπ.π., σσ. 143-155.

⁷⁵⁷ Βλ. Χόπκο, Θ. (Ιερ.), *Δόγμα και λατρεία- Βασικό εγχειρίδιο για την ορθόδοξη πίστη*, Τόμ. Ι, Μεταφρ. Α. Διακονία, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος Αθήνα 2017, σ. 205.

⁷⁵⁸ Οι Τράπεζες των Αποστολικών χρόνων ήταν αναντιρρήτως ξύλινες. Βλ. Καλλινίκου, Κ. (πρωτοπρ.), *Ὁ χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, όπ.π., σ. 119.

⁷⁵⁹ Βλ. Rodley, L., *Εισαγωγή στη Βυζαντινή τέχνη και αρχιτεκτονική*, Μτφρ. Μ. Βέικου, εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2010, σ. 30.

⁷⁶⁰ Ο καθηγητής της Βυζαντινής Αρχαιολογίας Νικόλαος Γκιολές καταγράφει ενδεικτικά παραδείγματα προσφοράς πολύτιμων υλικών από τους αυτοκράτορες: «*παραδίδεται ότι ο Μ. Κωνσταντίνος δώρισε στη βασιλική της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα τράπεζα από ατόφιο χρυσάφι και ασήμι, και στη βασιλική του Λατερανού στη Ρώμη από ασήμι. Η αυτοκράτειρα Πουλχερία αφιέρωσε στο ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη τράπεζα από χρυσάφι και πολύτιμες πέτρες*». Βλ. Γκιολέ, Ν., *Παλαιοχριστιανική Τέχνη Ναοδομία (π. 200-600)*, όπ.π., σ. 72. Επίσης βλ. Καλλινίκου, Κ. (πρωτοπρ.), *Ὁ χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, όπ.π., σσ. 121-122).

⁷⁶¹ Βλ. Γκιολέ, Ν., *Παλαιοχριστιανική Τέχνη Ναοδομία (π. 200-600)*, όπ.π., σσ. 71-73 και Σωτηρίου, Γ. Α., *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία*, όπ.π., σσ. 180-184.

Η αντικατάσταση του εύθραυστου ξύλου από λίθο και μάρμαρο⁷⁶² άρχισε όταν και η θεία Λειτουργία τελούνταν επί των τάφων των μαρτύρων, κατά τους χρόνους των διωγμών και οι κατακόμβες⁷⁶³ με τα αψιδωτά *αρκοσόλια* ήταν οι μόνοι πρόχειροι ευκτήριοι οίκοι διά τους καταδυναστευμένους, γι' αυτό και ο τάφος του μάρτυρος⁷⁶⁴ και η επιτύμβιος πλάκα που κάλυπτε τα τίμια οστά του, χρησίμευε ως αγία Τράπεζα.

Ο αείμνηστος καθηγητής της χριστιανικής Αρχαιολογίας Γεώργιος Αντουράκης κάνει ιδιαίτερη μνεία για την επίδραση και τη σχέση των Μαρτυρίων με τα επιμέρους τμήματα των του Ιερού Βήματος των Χριστιανικών Ναών. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι: «τὸ Ἱερὸ Βῆμα περιλαμβάνει ὀρισμένα στοιχεῖα πού σχετίζονται μὲ τὸν περιβάλλοντα τὸν τάφο τοῦ Μάρτυρα τοῦ χῶρο, δηλαδή τὸ *Μαρτύριο*. Ἀνατολικά καταλήγει σὲ *κόγχη*, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ σὲ ἄρκετὰ ἀψιδωτὰ Μαρτύρια (κυκλικά, τρίκογχα, σταυρικά). Ἐντὸς τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοποθετεῖται τὸ *Θυσιατήριον*- Ἀγία Τράπεζα, πού συμβολίζει τὸν Τάφο τοῦ «Ἀρχιμάρτυρα» Χριστοῦ⁷⁶⁵, κυρίως μετὰ τὸν ἐπίσημο καθαγιασμό της μὲ τὰ ἱερὰ λείψανα (ἐγκαίνια)⁷⁶⁶. Τῆ σταθερὴ πλέον Ἀγία Τράπεζα

⁷⁶² Ο ἅγιος Συμεών για τὴ λίθινη τράπεζα, ἐπισημαίνει ὅτι: «ἀπὸ λίθου δὲ εἶναι τὸ θυσιαστήριον, ἐπειδὴ εἰκονίζει τὸν Χριστόν, ὃς τις καὶ πέτρα εἶναι, ὡς θεμέλιον ἡμῶν, καὶ κεφαλὴ γωνίας, καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος, καὶ διότι πάλαι ἡ πέτρα αὐτὴν τὴν τράπεζαν εἰκονίζεν, ἡ πέτρα δηλαδή, μὲ τὴν ὁποῖαν ἐπότιζε τὸν πάλαι Ἰσραὴλ· τῶρα δὲ αὐτὴ ἡ πέτρα ποτίζει ἡμᾶς τοὺς χριστιανούς, τὸν νέον Ἰσραὴλ· οὐχὶ ὕδωρ ὑλίκόν, ἀλλὰ μᾶς χαρίζει νάματα τῆς αἰωνίου ζωῆς, τὸ ζῶν αἷμα τοῦ Θεοῦ Λόγου». Βλ. Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα, ὅπ.π., σ. 318.

⁷⁶³ Οἱ κατακόμβες ἦταν υπόγεια κοινοτικά κοιμητήρια, σκαμμένα σε ἀρκετὸ βάθος τῆς γῆς, σε κατάλληλο πορώδες ἔδαφος. Ο ὅρος *Catacumba* προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ λέξη *κατακύμβη* καὶ δηλώνει ὄρυγμα τῆς γῆς, εδαφικὴ κοιλότητα. Ἀρχικά ἡ λέξη εἶχε καθαρὰ τοπογραφικὸ περιεχόμενο. Ἀργότερα, ἤδη ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα, ἡ λέξη χρησιμοποιεῖτο πλέον για νὰ δηλώσει τὸ χριστιανικὸ κοιμητήριον. Βλ. Στουφῆ-Πουλημένου, Ι., *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Αρχαιολογία καὶ τέχνη*, ὅπ.π., σσ. 39-41.

⁷⁶⁴ Οἱ τάφοι τῶν μαρτύρων ονομάζονταν *μαρτύρια*. Βλ. περισσότερα Σωτηρίου, Γ. Α., *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Αρχαιολογία*, ὅπ.π., σσ. 69-79, Ἀντουράκη, Γ. Β. (1994). *Ἀρχαῖα Μαρτύρια καὶ Χριστιανικοὶ Ναοί-Ἡ ἐπίδραση τῆς τιμῆς τῶν Μαρτύρων στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας*. Ἀθήνα: Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Τόμο: "Ὁ Ἅγιος καὶ ὁ Μάρτυρας στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας". Εἰσηγήσεις ΙΒ' Συνεδρίου Πατερικῆς Θεολογίας [Ἐκδοση: Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος], σσ. 241-247 καὶ Στουφῆ-Πουλημένου, Ι., *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Αρχαιολογία καὶ τέχνη*, ὅπ.π., σ. 53.

⁷⁶⁵ Χαρακτηριστικὸ καὶ ἄμεσα συνδεδεμένο με τὴν ἁγία Τράπεζα εἶναι καὶ τὸ *κατασάρκιον*, ἓνα λευκὸ ὕφασμα που καλύπτει ολόκληρη τὴν ἁγία Τράπεζα καὶ τίθεται ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου κατὰ τὴν τέλεση τῆς ακολουθίας τῶν ἐγκαίνων ἐνὸς ναοῦ. Τὸ ὕφασμα αὐτὸ συμβολίζει τὴν καθαρὰ σινδόνα, με τὴν ὁποία ἐτύλιξε τὸν Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριαμαθείας τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, πρὶν τὸ ἀποθέσει στὸν Τάφον, μετὰ τὴν ἀποκαθήλωσιν ἐκ τοῦ Σταυροῦ. Βλ. Μπόνη, Κ. Γ., *Κατήχησις καὶ Λειτουργικὴ*, ὅπ.π., σ. 120.

⁷⁶⁶ Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἐγκαίνων. Βλ. Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα, ὅπ.π., σσ. 132, 140-143. Στὴν Ἀνατολή, ἀντὶ τῆς κρύπτῆς (υπόγειου νεκρικοῦ θαλάμου, ὅπου ἐποθετεῖτο σαρκοφάγος με σκῆνωμα ἢ ἁγία λείψανα) που ἐσυνηθίζετο κυρίως στὴ Δύση, συνηθέστερη ἦταν ἡ *κατάθεση* ἢ *ἐγκαίνιον*, ἡ καθιέρωση δηλαδή τοῦ ναοῦ με τὴν τοποθέτηση ἱερῶν λειψάνων σε μικρὸ ὄρυγμα κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἁγία Τράπεζα ἢ ἐνσωματωμένα σε αὐτή. Οἱ μικροὶ αὐτοὶ λάκκοι εἶχαν σχῆμα ὀρθογώνιο ἢ σταυρικόν. Οἱ πλευρὲς τοὺς ἐπενδύονταν συχνὰ με μαρμάρινες πλάκες. Στὸ ἐσωτερικὸ τοὺς ἐτίθετο κιβωτίδιο σε σχῆμα σαρκοφάγου ἢ μικρὸ ἀγγεῖο με ἁγία λείψανα μαρτύρων που καθαγιάζαν τὸ ναὸ τὴν ἡμέρα τῶν ἐγκαίνων. Βλ. Γκιολέ, Ν., *Παλαιοχριστιανικὴ Τέχνη Ναοδομία (π. 200-600)*, ὅπ.π., σσ. 73-74.

στεγάζει ή προστατεύει τὸ *Κιβώριο*⁷⁶⁷, τὸ ὁποῖο καθίσταται ἀπαραίτητο ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου καὶ ἐξῆς⁷⁶⁸. Τὸ *κιβώριο* ἢ *κουβούκλιο*⁷⁶⁹, στηριζόμενο σὲ τέσσερις κίονες, παρουσιάζει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ ἀνάλογης μορφῆς τάφους Μαρτύρων, τὰ λεγόμενα *teguria*. Ἡ συμβολικὴ ταύτιση τῆς Ἁγ. Τραπεζῆς μὲ τὸν Τάφο τοῦ Χριστοῦ συνετέλεσε ἀποφασιστικὰ στὴν ὑπερύψωση τοῦ Κιβωρίου (ἐν εἶδει Οὐρανοῦ) πάνω ἀπὸ τὸν Τάφο-Ἁγία Τράπεζα»⁷⁷⁰.

Οἱ τράπεζες διακρίνονταν με βάση τὴ μορφή τους σε τρεῖς κατηγορίες, α) τις *συμπαγεῖς*, σχήματος κυβικοῦ ἢ ὀρθογωνίου, χτιστὴ ἢ ἐπενδυόμενη με μαρμάρινες πλάκες, β) τις *ελεύθερες* τράπεζες, στηριζόμενες σε κιονίσκους καὶ μία πλάκα τοποθετημένη ἀπ' εὐθείας στο δάπεδο τοῦ ἱεροῦ, που χρησίμευε ὡς βάση καὶ γ) τις *σαρκοφαγοειδεῖς* τράπεζες που αποτελούνταν ἀπὸ μαρμάρινες πλάκες καὶ περιέκλειαν ὀρθογώνιο χώρο⁷⁷¹.

Ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης παραθέτει τὸν συμβολισμό τῆς τετραμεροῦς Ἁγίας τράπεζας. Χαρακτηριστικὰ αναφέρει ὅτι: «τετραμερὴς εἶναι ἡ Ἁγία Τράπεζα ἐπειδὴ ἐξ αὐτῆς ἐτράφησαν καὶ τρέφονται πάντοτε τὰ τετραπέρατα τῆς οἰκουμένης· ὑψηλὴ δὲ ὡς τράπεζα οὐρανία καὶ διὰ τὸ ὑψηλὸν τοῦ μυστηρίου καὶ ἐπουράνιον καὶ παντάπασιν τῆς γῆς ὑπερ-κείμενον...Οἱ στῦλοι⁷⁷², οἱ

⁷⁶⁷ Κατὰ τὸν ἅγιο Συμεὼν, Ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης, «τὸ κιβώριον εἶναι ὑποκάτω τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ἀντὶ τάφου καὶ εἰς αὐτὸ βάλλομεν τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων, οἱ ὅποιοι ἐθυσιάσθησαν διὰ τὸν Χριστὸν· διότι εἶναι ἀληθῶς τάφος καὶ μνήμα Χριστοῦ αὐτὸ καὶ οἱ συνθανόντες μὲ αὐτὸν ἐκεῖ συνθάπτονται καὶ τὸν συναπαλομβάνουσιν εἰς τὸν καιρὸ τῆς ἱερουργίας καθὼς καὶ θέλουσιν συνδοξασθῆ εἰς τὴν θείαν ἀνάστασιν...». Βλ. Συμεὼν Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα, ὅπ.π., σ. 146.

⁷⁶⁸ Τὸ *Κιβώριο*, ὁ *ουρανίσκος* ἢ ἡ *θολία* συνδεόταν με τὴ μορφή καὶ τὸ σύμβολο τοῦ τρούλλου στὴν πρωτοχριστιανικὴ καὶ χριστιανικὴ περίοδο. Για περισσότερα Βλ. Προκοπίου, Γ. Α., Ὁ κοσμολογικὸς συμβολισμὸς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ βυζαντινοῦ Ναοῦ, ὅπ.π., σσ. 125-128.

⁷⁶⁹ Κατ' ἄλλους ἐρμηνευτὰς Πατέρας τὸ κιβώριον ἀπαντᾷ καὶ ὡς «κιβώριος» (ὡς τύπος τῆς Κιβωτοῦ τοῦ Νώε) κατὰ τὸν φευδο-Σωφρόνιον (βλ. PG 89, 3984), ὡς «ὀρόφιον» κατὰ τὸν Γερμανό (PG 98, 421), ἐνῶ ὁ ἅγιος Θεόδωρος Στουδίτης τὸ τιτλοφορεῖ ὡς «συγκαλύπτραν», (PG 99, 1793). Βλ. Προκοπίου, Γ. Α., Ὁ κοσμολογικὸς συμβολισμὸς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ βυζαντινοῦ Ναοῦ, ὅπ.π., σ. 126.

⁷⁷⁰ Βλ. Ἀντουράκη, Γ. Β., Ἀρχαῖα Μαρτύρια καὶ Χριστιανικοὶ Ναοί, ὅπ.π., σ. 248.

⁷⁷¹ Βλ. Γκιολέ, Ν., Παλαιοχριστιανικὴ Τέχνη Ναοδομία (π. 200-600), ὅπ.π., σσ. 72-73 καὶ Στουφῆ-Πουλημένου, Ι., Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Αρχαιολογία καὶ τέχνη, ὅπ.π., σσ. 143-145.

⁷⁷² Ἡ ἁγία Τράπεζα στηρίζεται ἐπὶ τεσσάρων στύλων, «διότι συνηθροίσθη ἐκ τῶν περάτων τὸ ἄθροισμα ἐκείνων, ὅσοι ζῶσιν ἐκ τῆς τραπεζῆς ἐκείνης καὶ διότι συνεστήθη ἀπὸ τέσσερα Εὐαγγέλια, τὰ ὁποῖα τοὺς προσεκάλεσαν καὶ τοὺς ἐκήρυξαν τῆς χάριτος τὰ μυστήρια, διὰ τοῦτο δὲ δέχεται καὶ ἡ τράπεζα γυμνὴ τέσσερα μέρη ὑφασμάτων· ἐπειδὴ ἐκ τῆς γῆς ἦσαν καὶ αὐτοὶ οἱ ὅποιοι συνέγραψαν τὰ Εὐαγγέλια καὶ ὠμίλησαν τὰ οὐράνια καὶ εἶναι τὰ ὀνόματά των εἰς αὐτὰ τὰ ὑφάσματα γεγραμμένα». Βλ. Συμεὼν Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα, ὅπ.π., σ. 147).

όποιοι τήν στηρίζουν σημαίνουν τούς Προφήτες και άποστόλους⁷⁷³, οί όποιοι δι' αύτήν έθυσιάσθησαν και εΐναι στήριγμα άσφαλές τής Έκκλησίας⁷⁷⁴»⁷⁷⁵.

Από τα μέσα του 4ου αιώνας, όπως επισημαίνει η καθηγήτρια Ιωάννα Στουφή, «όταν η τιμή των μαρτύρων μεταφέρθηκε και εντός των πόλεων με την ανέγερση μεγάλων ναών αφιερωμένων σ' αυτούς, άρχισε η μετακομιδή και ο τεμαχισμός των ιερών λειψάνων, τα οποία πλέον τοποθετούνταν στο ιερό βήμα και συνήθως κάτω από την Αγία τράπεζα⁷⁷⁶. Αργότερα, επικράτησε η συνήθεια να καθαγιάζεται⁷⁷⁷ η Αγία Τράπεζα όλων των χριστιανικών ναών με λείψανα μαρτύρων- αγίων⁷⁷⁸»⁷⁷⁹. Σύμφωνα, εξάλλου και με την *Αποκάλυψη του Ιωάννου*, ήταν «κάτωθεν τοῦ θυσιαστηρίου αἱ ψυχαι τῶν έσφαγμένων δια τόν λόγον τοῦ Θεοῦ και διά τήν μαρτυρίαν, ἣν εἶχον»⁷⁸⁰.

Άξιοσημείωτο είναι και το γεγονός πως «ολόκληρο το οικοδόμημα του ναού εγκεντρίζεται γύρω από την Αγία Τράπεζα, η οποία δεν συμβολίζει απλά το τραπέζι του τελευταίου Δείπνου. Αποτελεί τη μυστική και συμβολική παρουσία του ουράνιου θρόνου- η τράπεζα του Χριστού και Λόγου, του Αρνίου⁷⁸¹ και Βασιλέα της αιώνιας ζωής της δεδοξασμένης Βασιλείας του Θεού σε

⁷⁷³ Δι' όλων αυτών άλλωστε προσφέρεται και η «λογικήν λατρείαν»: «Έτι προσφερόμέν σοι τήν λογικήν ταύτην λατρείαν υπέρ τῶν έν πίστει άναπαυσαμένων προπατόρων, πατέρων, πατριαρχῶν, άποστόλων, κηρύκων, εύαγγελιστῶν, μαρτύρων, όμολογητῶν, έγκρατευτῶν, και παντός πνεύματος δικαίου έν πίστει τετελειωμένου». Βλ. *Εύχή κατά τήν εύλόγηση τῶν Τιμίων Δώρων* στη Λειτουργία του Ιερού Χρυσοστόμου και Μπιλάλη-Άνατολικιώτη, Δ. (Επιμ.), *Αί Άκολουθία τής Κυριακῆς*, όπ.π., σ. 391.

⁷⁷⁴ «Τό σύστημα τῶν άπ' αἰώνος Πατέρων, πατριαρχῶν, προφητῶν, άποστόλων, εύαγγελιστῶν, μαρτύρων, οἷς προσετέθη πιστεύσαντα πάντα τά έθνη» για τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό «έστίν ἡ άγία τοῦ Θεοῦ καθολική Έκκλησία». Βλ. Δαμασκηνοῦ Ἰωάν., *Κατά εἰκονοκλαστῶν, διάλογος στηλιτευτικός γενόμενος παρά πιστῶν και όρθοδόξων και πόθον και ζήλον έχόντων πρὸς έλεγχον τῶν έναντίων τής πίστεως και τής διδασκαλίας τῶν άγιων και όρθοδόξων Πατέρων*, PG 96, 1357.

⁷⁷⁵ Βλ. *Συμεών Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ άπαντα*, όπ.π., σ. 146.

⁷⁷⁶ «Έτίθεντο υποκάτω τής Τραπέζης τὰ ιερά λείψανα, έπειδή εύρίσκοντο οἱ άγιοι πάντοτε συμπρόντες με τὰ πνεύματα εἰς τόν Χριστόν τόν μέγαν μάρτυρα τοῦ Πατρὸς· αλλά και ως θεμέλια τής Έκκλησίας υπέχει τό θυσιαστήριον αὐτὰ τὰ λείψανα, διότι με τό αίμα τοῦ Χριστοῦ και δι' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν και με τό αίμα τῶν μαρτύρων έλαβεν ἡ Έκκλησία τήν σύστασιν αὐτῆς». Βλ. *Συμεών Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ άπαντα*, όπ.π., σ. 318).

⁷⁷⁷ Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο καθηγητής της Λειτουργικής Γεώργιος Φίλιας: «ἡ λειτουργική πρακτική έναποθέσεως λειψάνων τῶν Μαρτύρων στη βάση τῶν χριστιανικῶν θυσιαστηρίων, οὐδεμία σχέση έχει με τόν έβραϊκό τρόπο «έγκαινισμοῦ» τῶν ιερῶν τόπων λατρείας». Βλ. Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργική*, Τόμ. Ι, όπ.π., σ. 84.

⁷⁷⁸ «Άφοῦ έτίθεντο τὰ ιερά λείψανα εἰς ένα κιβωτίδιον άργυροῦν ἢ χαλκοῦν ἢ λίθινον έχέετο θεῖο μύρον εἰς αὐτὰ δια νά αποδειχθεῖ ότι εἶναι ένωμένοι οἱ μάρτυρες με τόν Χριστόν, τό άληθινόν μύρον, και πλήρεις τής εύωδίας τής χάριτος και δια νά παραστήσει και τόν ένταφιασμόν τοῦ Χριστοῦ και τόν ίδικῶν των, έπειδή θάπτονται τρόπον τινά και αὐτοί κατατιθέμενοι υποκάτω εἰς τόν τάφον τοῦ Χριστοῦ, όπου εἶναι ἡ ιερά Τράπεζα, έτι δέ και ὁ ἴδιος ὁ Σωτῆρ μέλλων νά πάθει και νά ταφεῖ ἡλείφθη παρά γυναικός με μύρον». Βλ. *Συμεών Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ άπαντα*, όπ.π., σ. 141.

⁷⁷⁹ Βλ. Στουφή-Πουλημένου, Ι., *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία και τέχνη*, όπ.π., σ. 53.

⁷⁸⁰ *Αποκ.* 6, 9.

⁷⁸¹ Το κατεξοχήν σύμβολο της θείας Ευχαριστίας κατά την παλαιοχριστιανική εποχή ήταν η παράσταση του Αμνού. Βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ο Μελισμός*, όπ.π., σ. 16.

ολόκληρη την κτίση»⁷⁸². Εξαιρείται λοιπόν και από τη διαμόρφωση της Αγίας Τραπέζης ο εσχατολογικός χαρακτήρας αυτής και των τελεουμένων εν αυτή.

Έτσι, κατά τον άγιο Συμεών και τη διατύπωσή του περί της συμβολικής ερμηνείας του ναού, τα τμήματα του ναού παραπέμπουν στους «τόπους τῆς θείας παρουσίας τοῦ Κυρίου», είτε στον ουρανό είτε στη γη⁷⁸³. Έτσι το ιερό Βῆμα συμβολίζει τα «Άγια των αγίων», δηλαδή το «υπεράνω του ουρανού»⁷⁸⁴. η «ιερά τράπεζα» συμβολίζει το «θρόνο του Θεού», την «ανάσταση του Χριστού»⁷⁸⁵ και το «σεβάσμιο μνήμα»⁷⁸⁶. ολόκληρος ο ναός συμβολίζει «τα επουράνια και τον παράδεισο»· τα τμήματα στην είσοδο του ναού, καθώς και ο νάρθηκας⁷⁸⁷, συμβολίζουν «την κτίση» και τα «ευρισκόμενα επί της γῆς». Επομένως, η συμβολική ερμηνεία του ναού παραπέμπει στο σωτηριώδες έργο του Κυρίου⁷⁸⁸, είτε το επί της γης, είτε το ουράνιο⁷⁸⁹, ως ενιαία κατάσταση μετοχής και κοινωνίας.

Η αλληλένδετη σχέση του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας με την Αγία Τράπεζα

⁷⁸² Βλ. Χόπκο, Θ. (Ιερ.), *Δόγμα και λατρεία*, όπ.π., σ. 205.

⁷⁸³ Μεταξύ τέχνης και θρησκευτικού βιώματος υπήρχε μια άρρηκτη σχέση. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Π. Μιχελής: «Ο Ναός τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀρμονική αὐτὴ κατοικία τοῦ Θεοῦ, ὅπου ἐξευμενιζόταν ἡ θέλησή του, ἔπρεπε νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἕναν νέο τύπο ναοῦ, τὴν “ἐκκλησία”, πού στοῦ χῶρο μέσα της θὰ συγκεντρώνονταν οἱ πιστοὶ κάτω ἀπὸ τὴν σκέπη ἑνὸς Θεοῦ, τοῦ πανταχοῦ παρόντος, γιὰ νὰ ὑψωθοῦνε μὲ τὴν προσευχὴ κοντὰ του. “Ἐκκλησία ἐστὶν ἐπείγιος οὐρανὸς ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ” καὶ τοῦ οὐρανοῦ σύμβολο ἔγινε ὁ τροῦλλος”». Βλ. Μιχελή, Π., *Ἡ Αἰσθητικὴ Θεώρηση τῆς Βυζαντινῆς τέχνης*, Ἀθήναι 1946, σ. 89.

⁷⁸⁴ Στουφῆ Ι., «Βῆμα Ἅγιο. Λατρεία και Θεολογία», *Μεγάλη Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 1, Στρατηγικὲς Ἐκδόσεις Ε.Π.Ε., Ἀθήνα 2012, σσ. 171-172.

⁷⁸⁵ Βλ. Πατρώνου, Γ. Π., *Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τὴ φάτνη ὡς τὸν κενὸ τάφο*, ἔκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1997², σσ. 512-530.

⁷⁸⁶ Η Αγία Τράπεζα επέχει θέση τάφου. Του συγκεκριμένου τάφου που εναπέθεσαν το νεκρό σώμα του Χριστού και που οι άγιες Μυροφόρες γυναίκες πρώτες διαπίστωσαν ότι είναι κενός, άδειος, καλώντας τον καθένα μας στην ίδια διαπίστωση. Σ' αυτόν τον κενό τάφο, την αγία Τράπεζα, υπάρχει διαρκής μαρτυρία ενταφιασμού ενός Αγίου. Έτσι, κάθε Αγία Τράπεζα εγκαινιάζεται με λείψανα ενός μάρτυρα της πίστεως, ενός Αγίου που οδεύει προς την κοινή ανάσταση όλων. Βλ. Μαυρόπουλου, Δ., *Διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ*, όπ.π., σσ. 321-322.

⁷⁸⁷ Περί νάρθηκος βλ. επίσης και στο Μαυρόπουλου, Δ., *Διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ*, όπ.π., σ. 194.

⁷⁸⁸ Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο καθηγητής Κωνσταντίνος Σκουτέρης: «Ἡ βασιλεία δὲν εἶναι μιὰ ἄλλη ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία πραγματικότητα, εἶναι ἡ συνέχεια, ἡ ἐπέκταση καὶ ἡ ὀλοκληρία της». Βλ. Σκουτέρη, Κ. Β., *Ἱστορία Δογμάτων, Ἡ Ὁρθόδοξη δογματικὴ παράδοση καὶ οἱ παραχαράξεις της κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες*, Τόμ. Ι, Ἐπιμ. two2+1one, Ἀθήνα 1998, σ. 561. Πρβλ. Γιαγκάζογλου, Στ., *Μαθήματα Δογματικῆς Θεολογίας*, όπ.π., σσ. 661-691.

⁷⁸⁹ Βλ. Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργικὴ-Ἡ Θεία Εὐχαριστία (μέχρι τὸν 15ο αἰ.)*, όπ.π., σσ. 604-605.

Στην «λογικήν και ἀναίμακτον λατρείαν»⁷⁹⁰ που προσφέρεται «ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης»⁷⁹¹ και πραγματοποιείται στην Αγία Τράπεζα του ιερού Βήματος⁷⁹², οι πιστοί, που αντιπροσωπεύουν την ὅλη Εκκλησία, μετέχουν στην τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας⁷⁹³, ὄχι απλῶς παθητικά, ἀλλὰ ενεργά και ουσιαστικά⁷⁹⁴, ὄχι απλῶς και μόνον δια της προσωπικής παρουσίας, ἀλλὰ δια της ελευθέρας βουλήσεως, της συνειδητῆς ενεργούς μετοχής και βιώσεως της ἀληθείας και της «κατ' ἐπίγνωσιν»⁷⁹⁵ πίστεως⁷⁹⁶.

⁷⁹⁰ Η «ἐν πνεύματι και ἀληθείᾳ λατρεία» εἶναι αὐτή που ἀρμόζει εις τους «ἀληθινούς προσκυνητάς τοῦ Θεοῦ» (*Ἰωάν.* 4, 23-24).

⁷⁹¹ *Εὐχή ἀναφοράς* λειτουργίας Ἱεροῦ Χρυσοστόμου.

⁷⁹² Αξιοσημείωτο εἶναι ὅτι πάνω στην Αγία Τράπεζα ὑπάρχει πάντοτε το *αντιμῆνσιο* (ἀντί του τραπεζίου, ἀπό την πρόθεση ἀντί και την λατινική λέξη mensa που σημαίνει τραπέζι), ἓνα ὑφασμα στο οποίο παριστάνεται ο *Επιτάφιος* (δηλαδή ο *εναποθέσας Χριστός* στο *επιτάφιο μνήμα* Του και στα τέσσερα ἄκρα του οι τέσσερις *Ευαγγελιστές*). Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ἅγιος *Συμεών*, «τὰ ἀντιμῆνσια ἐξ ὑφάματος εἶναι λιναρίου και ἀντί τραπέζης ἱεράς γίνονται, τὰ ὅποια δὲ ραπτόμενα ἐτοιμάζονται κατὰ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ διάταξις γράφει, και ὅλα τελοῦνται δι' αὐτά, ὅσα και εἰς τὴν ἱεράν τράπεζα γίνονται». Βλ. *Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἄπαντα*, ὄπ.π., σ. 134. Το *αντιμῆνσιο* φέρει την υπογραφή του οἰκείου *Επισκόπου* και ἀποτελεῖ την πιστοποίηση της ἀδείας που ἔχει δοθεῖ σε κάθε τοπική κοινότητα να συγκροτεῖται ως Εκκλησία. Συνήθως περιέχει στις ἄκρες του τεμάχιο ἱεροῦ λειψάνου (μικρὸ τμήμα ἀπὸ τα οστά) κάποιου μάρτυρος ἁγίου, πράγμα που καταδεικνύει πως ἡ Εκκλησία εἶναι θεμελιωμένη στο αἷμα των μαρτύρων που παρέμειναν «στερεοὶ τῇ πίστει» στον Ἐναν και Ἀληθινόν Θεόν, μέχρι το τέλος του ἐπιγείου βίου τους. Βλ. *Χόπκο, Θ. (Ιερ.), Δόγμα και λατρεία*, ὄπ.π., σσ. 205, 207. Το τετράγωνο αὐτὸ ὑφασμα εἰσήχθη ἀπὸ την εν Τρούλω Σύνοδο του 692 και ἀντικαθιστοῦσε την ἁγία Τράπεζα ἐκεῖ που δεν ἐπραγματοποιήθησαν ἐγκαίνια Ναοῦ, καθὼς και σε κάθε χώρο που ἐπρόκειτο να τελεσθεῖ *Θεῖα Ευχαριστία*. Βλ. *Μπόννη, Κ. Γ., Κατήχησις και Λειτουργική*, ὄπ.π., σσ. 120-121.

⁷⁹³ Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἐπισημαίνει ὁ καθηγητῆς της *Λειτουργικῆς Γεώργιος Φίλιας*: «*Ἡ προσευχὴ τῆς πρώτης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ ἄρτου και τοῦ οἴνου, κατὰ τὴν τέλεση τῆς Θείας Ευχαριστίας, ἦτο εὐχαριστήριος και ὄχι καθαγιαστική. Γι' αὐτὸ μοναδικὸ μέλημα τῆς προσευχῆς ἦτο ἡ εὐχαριστία και ἡ δοξολογία τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν ὕλη ποῦ Ἐκεῖνος παρεῖχε*». Βλ. *Φίλιας, Γ. Ν., Παράδοση και Ἐξέλιξη στὴ Λατρεία τῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2014, σ. 133.

⁷⁹⁴ Βλ. *Φουντούλη, Ἰ. Μ., Τελετουργικὰ θέματα*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2002, σ. 270. *Αποδεκτοὶ και εὐάρεστοι στο Θεὸ κατὰ τον Ι. Χρυσόστομο* εἶναι ὅλοι ὅσοι προσέρχονται με καθαρή συνείδηση, καθαρή καρδιά και με βίον ἀνεπίληπτο. Βλ. *Βενεδίκτου Ἱερ. Ἀγιορείτου, Χρυσοστομικὸς ἄμβων Στ' (Μετάνοια, Ἐξομολόγησις, Νηστεία, Θεῖα Κοινωνία)*, ἐκδ. *Συνοδία Σπυρίδωνος Ἱερομονάχου Νέα Σκῆτη Ἁγίου Ὁρους, Νέα Σκῆτη Ἁγίου Ὁρους* 2008, σσ. 347-348.

⁷⁹⁵ Η «κατ' ἐπίγνωσιν» πίστη ὁπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ ἅγιος *Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός* εἶναι ἡ «ἀπολυπραγμόνητος συγκατάθεσις», βλ. *Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, *Kotter II, 187¹⁹⁻²⁰* (PG 94, 1128D).

⁷⁹⁶ Κατὰ τον καθηγητῆ της *Δογματικῆς Νικόλαο Ξιώνη*, «*ἡ πίστη και τὸ βάπτισμα ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιο τῆς ἐν Χριστῷ υἰοθεσίας, γι' αὐτὸ και ἡ ἄρνηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (βλασφημία) δηλώνει κυρίως τὴν ἀπιστία τοῦ ἀνθρώπου και τὴ διακοπὴ τῆς κοινωνίας με τὸ Θεὸ, τὴν ἀπόρριψη τοῦ βαπτίσματος και τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου στὸν ὑλικὸ τρόπο σκέψεως και ζωῆς*». Βλ. *Ξιώνη, Ν. Ρ., Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, ὄπ.π., σ. 332. Και ἀλλοῦ ἀναφέρει ὅτι «*ἡ πίστη δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ χαρισματικὴ γνῶση τῆς ἀληθείας, ἡ ὅποια ἀπελευθερώνει τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὴν κοσμικὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων και ὁδηγεῖ στὴ βεβαιότητα τῶν ἐλπιζομένων ἀγαθῶν*». Βλ. *Ξιώνη, Ν. Ρ., «Ἡ νόσος τῆς ἁμαρτίας και ἡ ἐν Χριστῷ θεραπεία της-Τὸ μυστήριον τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαίου» στὸ Οἰακοστρόφιον, Τιμητικὸς τόμος Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σύρου-Τήνου κ. Δωροθέου Β' ἐπὶ τῇ δεκαετηρίδῃ τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ (2001-2011) (σ. 641), Ἐπιμ. Ἐ. Καρακουλάκη (Ἀρχιμ.), ἐκδ. Ἐπτάλοφος Α.Β.Ε.Ε., Ἱερά Νῆσος Τήνος 2013, σ. 560.*

Ο αίνος και η δοξολογία του Θεού και η προσφορά της θυσίας αιnéσεως σ' Αυτόν, που την αποδέχεται στο υπερουράνιο θυσιαστήριό Του, αντικαταπέμπει τη χάρη Του και τη δωρεά του Αγίου Πνεύματος στον λαό Του. Διά της επικλήσεως⁷⁹⁷ του Αγίου Πνεύματος⁷⁹⁸ και τη μεταβολή⁷⁹⁹ του άρτου και του οίνου σε τίμιο σώμα και αίμα του Χριστού⁸⁰⁰ προσφέρεται ο αγιασμός από τον «προσφέροντα και προσφερόμενο και διαδιδόμενο»⁸⁰¹ «είς νήψιν ψυχῆς, εἰς κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ ζωὴν αἰώνιον»⁸⁰².

⁷⁹⁷ Περισσότερα από την «Ευχαριστία» στην Επίκληση, Βλ. Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργική-Ἡ Θεία Εὐχαριστία (μέχρι τὸν 15ο αἰ.)*, ὄπ.π., σσ. 324-343). Ὅπως επισημαίνει ο καθηγητής της Λειτουργικῆς Ἰωάννης Φουντούλης: «σύνολος ἡ λειτουργικὴ παράδοσις, τοῦλάχιστον τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ σχετικὰ παράλληλα τῆς εὐχῆς τῆς ἀναφορᾶς τῶν διαφόρων λειτουργιῶν, βλέπει τὴν "εὐχαριστία" ἢ "εὐλογία" τοῦ Κυρίου σαφῆ καθαγιαστικὴ πρᾶξη μεταβολῆς τοῦ ἄρτου ὡς σώμα καὶ τοῦ ποτηρίου εἰς αἷμα Χριστοῦ πρὸ τῶν κυριακῶν λόγων "λάβετε, φάγετε..." καὶ "πίετε ἐξ αὐτοῦ..."». Βλ. Φουντούλης, Ἰ. Μ., *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας*, Τόμ. Β'(151-300), ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2006⁵, σσ. 362-363.

⁷⁹⁸ Ο ἅγιος Ἰωάννης ο Δαμασκηνός μαζί με τον «δημιουργικὸ λόγο» του Θεοῦ προβάλλει καὶ τὴ «δημιουργικὴ δύναμη του Αγίου Πνεύματος», τονίζοντας ὅτι ἡ δύναμη αὐτὴ ἐνήργησε κατὰ τὴ δημιουργία του κόσμου καὶ του ἀνθρώπου, κατὰ το γεγονός τῆς Σαρκώσεως του Κυρίου καὶ, τέλος, ἐνεργεῖ κατὰ τὴ Θ. Ευχαριστία. Βλ. Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργική-Ἡ Θεία Εὐχαριστία (μέχρι τὸν 15ο αἰ.)*, ὄπ.π., σ. 378 καὶ Καρμίρη, Ἰ. Ν., *Τὸ Ὁρθόδοξο δόγμα τῆς ἐν Χριστῷ Σωτηρίας*, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ "Ὁρθοδόξου Τύπου", Ἀθήναι 1983, σσ. 16-23.

⁷⁹⁹ Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ἐπίσκοπος Εφέσου, ἅγιος Μάρκος ὁ Ευγενικός, «ὄχι μόνον ἡ μεταβολὴ καὶ ὁ καθαγιασμός, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ μετάληψις τῶν ἤδη ἁγιασθέντων Τιμίων Δώρων, δηλαδὴ ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἰσδοχὴ αὐτῶν, τελεσιουργεῖται διὰ τῆς χάριτος καὶ καθι-στάμεθα κοινωνοὶ τῆς θεοποιῦ θείας χάριτος, καὶ οὐδόλως τῆς ὑποστάσεως ἢ τῆς οὐσίας τοῦ Χριστοῦ. Τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, «τὸ καθ' ὑπόστασιν ἐνωθέν» Αὐτῷ, ὑπάρχει ἀδιαίρετον καὶ ἀδιαχώριστον τῆς Αὐτοῦ Ὑποστάσεως καὶ Θεότητος, πλὴν ὅμως ἐμεῖς κοινωνοῦμεν τοῦ «πρωτοτύπου» τούτου Σώματος καὶ Αἵματος καὶ γινόμεθα ἔτσι ὄχι μία ὑπόστασις ἢ μία οὐσία μετὰ τοῦ Κυρίου, ἀλλ' «ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα» μετ' Αὐτοῦ, γινόμενοι «σύσσωμοι» καὶ «ὁμαίμονες» πρὸς Αὐτόν, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συναποβαίνομεν ὁμοούσιοι ἢ «ὁμοιοῦπόστατοι» πρὸς Αὐτόν, ἀλλὰ γινόμεθα «ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος» τούτέστιν κατοικητήριον τῆς χάριτος». Βλ. Μπούλοβιτς, Εἰρην. (ἐπίσκ. Μπάτσκας), *Τὸ μυστήριον τῆς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι διακρίσεως τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας κατὰ τὸν ἅγιον Μάρκον Ἐφέσου τὸν Εὐγενικόν*, ἐκδ. Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 321.

⁸⁰⁰ Βλ. Χόπκο, Θ. (Ιερ.), *Δόγμα καὶ λατρεία*, ὄπ.π., σσ. 236-240.

⁸⁰¹ Εἶναι «ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἁγιάζων». Βλ. Μπιλάλη-Ἀνατολικιώτη, Δ. (Ἐπιμ.), *Αἱ Ἀκολουθίαι τῆς Κυριακῆς*, ὄπ.π., σσ. 401-402. Ο Χριστός μερίζεται σε πολλὰ μέρη, ὅμως εἶναι ἕνας καὶ ὁ αὐτός καὶ παραμένει ἀμέριστος. Ὅταν ὁ πιστός κοινωνεῖ, ἀκόμη καὶ μὴ ελάχιστη μερίδα, ἕνα μαργαρίτη του ἁγίου ἄρτου, ἔχει τὴ βέβαιη καὶ σταθερὴ πίστη ὅτι λαμβάνει ἐντὸς του ὅλον τον Χριστόν καὶ ἐνώνεται μαζί Του. Βλ. Τσίγκου, Β. Α., *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ostrakon Publishing, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 408.

⁸⁰² Βλ. Μπιλάλη-Ἀνατολικιώτη, Δ. (Ἐπιμ.), *Αἱ Ἀκολουθίαι τῆς Κυριακῆς*, ὄπ.π., σσ. 402-403. «Ὡστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβανουσιν εἰς νήψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρῖμα ἢ εἰς κατάκριμα... Σοὶ παρακατατιθέμεθα τὴν ζωὴν ἡμῶν ἅπασαν καὶ τὴν ἐλπίδα, Δέσποτα φιλάνθρωπε, καὶ παρακαλοῦμέν σε καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν· Καταξίωσον ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἐπουρανίων σου καὶ φρικτῶν Μυστηρίων ταύτης τῆς ἱερᾶς καὶ πνευματικῆς Τραπέζης μετὰ καθαροῦ συνειδότος, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς συγχώρησιν πλημμελημάτων, εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρῖμα ἢ εἰς κατάκριμα».

Κατά τον άγιο Συμεών, Αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης, «*ή Κοινωνία εἶναι ἡ ἔνωσις Θεοῦ με ἡμᾶς, θέωσις ἰδική μας, ἁγιασμός, χάριτος πλήρωσις, ἔλλαμψις, ἐμπόδιον παντός ἐναντίου, χορηγία παντός καλοῦ· καὶ τί ἄλλο; Παρὰ Θεοῦ σύγκρισις, ἤγουν ἔνωσις καὶ κοινωνία. Αὕτῃ εἶναι τὸ μυστήριον μυστηρίων*⁸⁰³, *ἀγίων ἁγιασμός, καὶ οὕτως ἅγιον ἀγίων καὶ τῶν τελετῶν ὄλων τελετὴ καὶ ἐξουσιαστής τῶν τελετῶν καὶ τελεστικὴ· ἐπειδὴ καὶ ὁ μόνος τελετάρχης τοῦ Θεοῦ λόγος τὴν ἔκαμεν αὐτὴν καὶ τὴν παρέδωκε καὶ αὐτὸς εἶναι αὕτῃ ἡ τελετὴ καὶ μᾶς τὴν παρέδωκεν αὐτὴν διὰ νὰ μένη με ἡμᾶς...*»⁸⁰⁴.

Αὐτὸς εἶναι καὶ βασικὸς λόγος που ὁ άγ. Ἰγνάτιος Αντιοχείας προτρέπει τα μέλη του εκκλησιαστικού σώματος να συνάζονται «*πυκνότερον ἐπὶ τὸ αὐτό*»⁸⁰⁵ για την Ευχαριστία και τη δοξολογία, καθώς και για την προστασία από τις δαιμονικές δυνάμεις. Αξιοσημείωτο είναι πως στη ζωή της Εκκλησίας η ενέργεια των μυστηρίων είναι πρωτίστως θεραπευτική, ιαματική⁸⁰⁶. Εξαιρέτως η Θεία Ευχαριστία θεραπεύει αληθινά τον άνθρωπο, μιας και είναι «*φάρμακον σωτήριο τῶν ἡμετέρων τραυμάτων*»⁸⁰⁷. Η δε κοινωνία⁸⁰⁸ του σώματος και του αίματος του Χριστού⁸⁰⁹ αποβλέπει στην «*ἴασιν καὶ ὑγίαν ψυχῆς τε καὶ σώματος*», ὅπως ενδεικτικά αναφέρεται στην ακολουθία της θείας μεταλήψεως⁸¹⁰.

⁸⁰³ Βλ. Ἀλφέγιεφ, Ἰ. Μ. (Μητρ.), *Τὸ μυστήριον τῆς πίστεως*, ὅπ.π., σσ. 240-255.

⁸⁰⁴ Βλ. *Συμεών Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα*, ὅπ.π., σσ. 105-106.

⁸⁰⁵ Ἰγνατίου, *Πρὸς Ἐφεσίου* 13,1 PG 5, 656A.

⁸⁰⁶ Βλ. Τσίγκου, Β. Α., *Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Εκκλησίας*, ὅπ.π., σ. 370.

⁸⁰⁷ Χρυσοστόμου Ἰ., *Εἰς τὸ γενέθλιον τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγος*, (Ὁμιλίες ἀμφιβαλλόμεναι), PG 56, 385-394. Ὅπως χαρακτηριστικὰ τονίζει ὁ ὀσιος Πορφύριος ὁ Καυσοκαλυβίτης: «*Μέσα στὴν Ἐκκλησία βρίσκεται ἡ σωτηρία. Ἡ Ἐκκλησία μας συνεχῶς μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν αἰωνιότητα με τὰ μυστήρια, με τὴν ἀκολουθία, με τὰ τροπάρια, με τοὺς ὕμνους, κυρίως με τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας...Για ὅποιον εἶναι μέλος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ δὲν ὑπάρχει θάνατος, οὔτε κόλασις, οὔτε διάβολος...παρὰ μόνον ζωή...*». Βλ. Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου, *Βίος καὶ Λόγοι*, ἐκδ. Ἱερά Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Χρυσοπηγῆς, Χανιά 2017¹⁴, σσ. 631-633.

⁸⁰⁸ Βλ. Καλλινίκου, Κ. (πρωτοπρ.), *Ὁ χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, ὅπ.π., σσ. 361-367 καὶ Σμέμαν, Α., *Εὐχαριστία-Τὸ Μυστήριον τῆς Βασιλείας*, Επιμ. Α. Δικαϊάκου (Αρχιμ.), Μτφρ. Ι. Ροηλίδη, ἐκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2000², σσ. 309-328.

⁸⁰⁹ Χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Εκκλησίας, κατὰ τὸν Ξ. Παπαχαλαράμπους εἶναι: «*ἡ χορήγηση τῆς θ. Εὐχαριστίας μόνον στοὺς βεβαπτισμένους, πιστοὺς χριστιανούς, ἀνεξαρτήτως φυλετικῆς, ἐθνικῆς, κοινωνικῆς ἢ ἄλλου εἴδους διακρίσεως, γιατί μόνο τὸ Βάπτισμα (προϋπόθεση τοῦ ὁποίου εἶναι καὶ ἡ πίστη στὸν Τριαδικὸ Θεὸ καὶ στὸ σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Ἰ. Χριστοῦ) ἀποτελεῖ τὸν ἀπόλυτο ὄρο συμμετοχῆς στὴ θ. Εὐχαριστία*». Βλ. Παπαχαλαράμπους, Ξ., *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν ἐξ ἀπόψεως ὀρθοδόξου*, Ἀθήνα 1997, σσ. 29 κ.ε. καὶ 37.

⁸¹⁰ *Εὐχὴ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*.

Κατά τη σημαντική διαπίστωση του αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού: «*ἄνθρωποι δὲ μετέχουσι καὶ κοινωνοὶ τῆς θείας φύσεως γίνονται*⁸¹¹, ὅσοι μεταλαμβάνουσι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἅγιον, καὶ πίνουσι τὸ αἷμα. Θεότητι γὰρ καθ' ὑπόστασιν ἦνῶται, καὶ δύο φύσεις ἐν τῷ μεταλαμβανομένῳ ὑφ' ἡμῶν σώματι τοῦ Χριστοῦ, ἠνωμένα καθ' ὑπόστασιν εἰσὶν ἀδιασπάστως. Καὶ τῶν δύο φύσεων μετέχομεν, τοῦ σώματος σωματικῶς, τῆς θεότητος πνευματικῶς. Μᾶλλον δὲ ἄμφοιν κατ' ἄμφω, οὐ καθ' ὑπόστασιν ταυτιζόμενοι, ὑφιστάμεθα γὰρ πρῶτον, καὶ τότε ἐνούμεθα, ἀλλὰ κατὰ συνανάκρασιν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος»⁸¹². Και καταλήγει ο ἅγιος Ιωάννης: «*Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ (μὴ γένοιτο), ἀλλ' αὐτὸ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου τεθεωμένον*»⁸¹³.

Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἐπισημαίνεται ἀπὸ τον αείμνηστο καθηγητὴ της Λειτουργικῆς Ιωάννη Φουντούλη: «*στὴ θεία Λειτουργία*⁸¹⁴ *παρατηρεῖται μιά, ἰδιαίτερα μελετημένη καὶ θαυμαστὴ στὴν ἀρχικὴ σύλληψή της καὶ στὴν περαιτέρω διὰ τῶν αἰώνων πορεία της, διαδοχὴ ρόλων*⁸¹⁵.

⁸¹¹ Και ο ἅγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος, που προηγείται χρονικά, αναφέρει το ἴδιο στην συντασσόμενη ευχή που συμπεριλήφθη στην Ακολουθία της Θείας Μεταλήψεως: «*...καὶ καθαίρεις καὶ λαμπρύνεις/ καὶ φωτὸς ποιεῖς μετόχους,/ κοινωνοὺς Θεότητός σου/ ἐργαζόμενος ἀφθόνως...*». Συμεών του Νέου Θεολόγου, *Εὐχή Ζ'*, Ἀπὸ τὴν Ακολουθία τῆς Θείας Μεταλήψεως.

⁸¹² Βλ. Δαμασκηνοῦ Ι., *Περὶ εἰκόνων, Λόγος ΙΙΙ*, PG 94, 1348 ABC. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος, οὗ μεταλαμβάνομεν*, PG 95, 408 AB εξ.

⁸¹³ Βλ. Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 86, Kotter II, σ. 196 (PG 94, 1148-1149AB): «*...οὕτω καὶ ὁ ἄρτος τῆς κοινωνίας, οὐκ ἄρτος λιτὸς ἐστίν, ἀλλ' ἠνωμένος θεότητι...*». Περισσότερα για τη Θ. Ευχαριστία στο ἔργο του Ι. Δαμασκηνοῦ (+749) βλ. Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργικὴ-Ἡ Θεία Εὐχαριστία (μέχρι τὸν 15ο αἰ.)*, ὅπ.π., σσ. 378-381.

⁸¹⁴ Ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ο αείμνηστος καθηγητὴς Ιωάννης Καρμίρης, ἡ Ὀρθόδοξος Λειτουργία δὲν εἶναι τίποτα ἀλλὰ παρά ἡ του συνόλου ἐκφραζόμενη ἀπόδοση των δημοσίων προσευχῶν, δεήσεων, ἀναγνωσμάτων, λόγων, ὕμνων καὶ πράξεων, δια των οποίων ἀναπαρίσταται ἡ θεία ἐπὶ τῆς γῆς ἐπιφάνεια καὶ ἀπολυτρωτικὴ ἐνέργεια, «*ἡ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ θυσία τοῦ Σωτῆρος, παρισταμένου ἰδίως ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ προσκομιζομένου διὰ τὴν θυσίαν ἄρτου καὶ οἴνου καὶ διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μεταβαλλομένου εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ*». Βλ. Καρμίρη, Ἰ. Ν., *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, ὅπ.π., σσ. 285-288).

⁸¹⁵ Ἡ Λειτουργία σημαίνει ἔργο του «λείτους» (λαϊκός, δημόσιος), δηλαδή κοινὸ ἔργο. Βλ. Καρμίρη, Ἰ. Ν., *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, ὅπ.π., σ. 285, Χόπκο, Θ. (Ιερ.), *Δόγμα καὶ λατρεία*, ὅπ.π., σσ. 364-368, βλ. Ἐπιφανίου (Μητρ. Θήρας), «Περὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας», στὸ *Οἰακοστρόφιον, Τιμητικὸς τόμος Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σύρου-Τήνου κ. Δωροθέου Β' ἐπὶ τῆ δεκαετηρίδῃ τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ (2001-2011) (σ. 641)*, Ἐπιμ. Ἐ. Καρακουλάκη (Ἀρχιμ.), ἐκδ. Ἐπτάλοφος Α.Β.Ε.Ε., Ἱερά Νῆσος Τήνος 2013, σ. 182. Εἶναι τὸ ἐπίσημο ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, των μελῶν τῆς, που ἔχουν συναχθεῖ «ἐπὶ τὸ αὐτὸ» για να δοξολογήσουν, ευχαριστήσουν καὶ κοινωνήσουν τὸν Χριστό, να λάβουν «Πνεῦμα ἐπουράνιον», να βρουν «πίστην ἀληθῆ» καὶ να προσκυνήσουν τὴν «ἀδιάιρετον Τριάδα». Βλ. Μπιλάλη-Ανατολικιώτη, Δ. (Ἐπιμ.), *Αἱ Ακολουθίαι τῆς Κυριακῆς*, ὅπ.π., σ. 405. Ἡ θεία Λειτουργία στην κοινὴ πράξη των πιστῶν ἔχει ως κέντρο τῆς τῆς θείας Ευχαριστίας καὶ καρπὸ τῆς τῆς θείας Κοινωνίας. Βλ. Ἐπιφανίου (Μητρ. Θήρας), «Περὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας», στὸ *Οἰακοστρόφιον*, ὅπ.π., σ. 183. Πρότυπο κάθε θείας Λειτουργίας θεωρεῖται ἡ ἀναστάσιμη Λειτουργία, ο συσχετισμὸς τῆς ὁποίας προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς Ἀναστάσεως, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἁγία Τράπεζα ἐπέχει θέση τάφου. Του συγκεκριμένου τάφου που ἐναπέθεσαν τὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐτσι, ἡ ευχαριστιακὴ πράξη στὴ θεία Λειτουργία ἀποτελεῖ ἓνα διαρκὲς παρόν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, πράγμα που καταδεικνύει τὸν εσχατολογικὸ χαρακτήρα τῆς θείας Ευχαριστίας. Βλ.

Παράγοντες είναι κυρίως τρεις: ο ιερέυς, ο διάκονος, ο λαός⁸¹⁶»⁸¹⁷. Κατά τον άγιο Συμεών ενισχύεται η συμβολική θεώρηση του Αρχιερέα ως του Κυρίου και των παρισταμένων «*ιερατικών τάξεων*» ως των Αγγέλων και των Αποστόλων⁸¹⁸.

Διά της ευχαριστιακής συνάξεως καταδεικνύεται η ενότητα⁸¹⁹ των μελών της Εκκλησίας⁸²⁰. Οι οικείοι και «*στερεοί τῆ πίστει*»⁸²¹ μετέχοντας «*στὸν ἕνα ἄρτο*»⁸²² γίνονται «*ἕνα σῶμα*»⁸²³, επιβεβαιώνοντας έτσι και την χριστιανική ιδιότητά τους, που την αποκτά κανείς διά της κοινής και σταθερής αναφοράς⁸²⁴ προς τον Χριστό⁸²⁵. Έτσι, ο καινός εν Ιησού Χριστώ άνθρωπος, η επαναγωγή του στο αρχαίο κάλλος του κατ' εικόνα και η επίτευξη του καθ' ομοίωσιν πραγματώνονται μόνον στην Εκκλησία με τη συνειδητή μετοχή στη ζωή και τα μυστήριά της και κατεξοχήν με τα μυστήρια του Βαπτίσματος και της Θ. Ευχαριστίας⁸²⁶.

Μαυρόπουλου, Δ., *Διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ*, ὄπ.π., σσ. 321-322. Πρβλ. Καβάσιλα Νικολάου, *Εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν*, S. Salaville. SC 4bis, 56-306 (PG 150, 368-492) και Συμεών Αρχιεπ. Θεσσαλονίκης, *Περὶ τῆς Θ. Λειτουργίας*, PG 155, 79-100.

⁸¹⁶ Η ενότητα του εκκλησιαστικού σώματος φανερώνεται στην πράξη με την ενότητα επισκόπου, πρεσβυτερίου και πιστών Βλ. Σκουτέρη, Κ. Β., *Ἱστορία Δογματῶν*, ὄπ.π., σσ. 191-194 και †Ζηζιούλα, Ἰωάν. (Μητρ. Περγάμου), *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστία καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἐν Ἀθήναις 1990².

⁸¹⁷ Βλ. Φουντούλη, Ἰ. Μ., *Τελετουργικὰ θέματα*, ὄπ.π., σ. 279.

⁸¹⁸ Βλ. Φίλια, Γ. Ν., *Λειτουργικὴ-Ἡ Θεῷ Εὐχαριστία (μέχρι τὸν 15ο αἰ.)*, ὄπ.π., σσ. 604-605.

⁸¹⁹ Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἐπισημαίνει ο αείμνηστος καθηγητῆς της Δογματικῆς Νικόλαος Ματσούκας: «*Τὸ μυστήριον τῆς Θεῷ Εὐχαριστίας διενεργεῖ τὴν ἐνότητα ὅλου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, καὶ συγχρόνως τρέφει διαρκῶς τὰ μέλη ὡς τὴν ἀνάστασιν...*». Ματσούκας, Ν. Ἀθ., *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μετὰ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη, Τόμ. ΙΙ, Ἐπιμ. Δ. Ἀ. Λιάλιου, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 484.

⁸²⁰ Στη θεῷ Λειτουργία προτρέπονται οἱ πιστοὶ με τοὺς λόγους: «*τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος αἰτησάμενοι, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα*». Βλ. Μπιλάλη-Ἀνατολικιώτη, Δ. (Ἐπιμ.), *Αἱ Ἀκολουθίαι τῆς Κυριακῆς*, ὄπ.π., σ. 396.

⁸²¹ *Α' Πέτρου* 5, 9. Πρβλ. *Α' Ἰωάνν.* 5, 4.

⁸²² *Ἰωάν.* 6, 51: «*ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς*».

⁸²³ *Α' Κοριν.* 10, 17. Τὴν ἐνότητα αὐτὴ διὰ τοῦ κοινού Ποτηρίου ἐπισημαίνει και ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ, ὅτι ἐάν ὅλοι μεταλαμβάνουμε ἀπὸ τὸν ἕνα Ἄρτο, ὅλοι εἴμαστε ἕνα σῶμα. Διότι δεν εἶναι δυνατόν να μεριστεῖ ὁ Χριστός...Σε καθέναν ξεχωριστὰ ἐνοικεῖ ὁ Χριστός τὸ Πνεῦμα τὸ δικό Του και τοῦ Πατρός, ἀλλὰ Αὐτό εἶναι ἕνα και ἀμέριστο...και κάνει τοὺς πάντες ἕνα με τὸν ἑαυτὸ Του (ἐλεύθερη ἀπόδοση στα νέα ἑλληνικά). Βλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Ἑρμηνεία ἢ ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον εἰς λόγους ΙΒ'*, PG 74, 560a-561b.

⁸²⁴ Διά της ἁγίας Ἀναφοράς στο μυστήριον της Θεῷ Εὐχαριστίας στεκόμεθα «*καλῶς και μετὰ φόβου*» δια να προσέξουμε τὴν ἁγίαν αὐτὴν ἀναφορά «*ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν*». Βλ. Μπιλάλη-Ἀνατολικιώτη, Δ. (Ἐπιμ.), *Αἱ Ἀκολουθίαι τῆς Κυριακῆς*, ὄπ.π., σ. 385.

⁸²⁵ Βλ. Ξεζάκη, Ν. Γ., *Ὁρθόδοξος Δογματικὴ Προλεγόμενα εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Δογματικὴν*, Τόμ. Ι, ἐκδ. Ἐννοια, Ἀθήνα 2009, σσ. 192-202.

⁸²⁶ Βλ. Ξεζάκη, Ν. Γ., *Ὁρθόδοξος Δογματικὴ Θεολογία*, Ι, ἐκδ. Ἐννοια, Ἀθήνα 2012, σσ. 535-538. Γι' αὐτό και στη θεῷ Λειτουργία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ἀπευθυνόμενοι στον Θεό-Πατέρα, πρό της Κυριακῆς Προσευχῆς λέγουμε: «*Καὶ καταξίωσον*

Η αλληλένδετη σχέση του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας με την Αγία Τράπεζα καταδεικνύεται κι από την εικονογραφική παράσταση⁸²⁷ του *μελισμού*⁸²⁸, η οποία αποτελείται από δύο αναπόσπαστους άξονες κι αναπαριστάνεται στην χαμηλή βαθμίδα της κόγχης του ιερού⁸²⁹. Ο κεντρικός άξονας είναι η απεικόνιση της αγίας τραπέζης πάνω στην οποία βρίσκονται τα Τίμια Δώρα ή ο ευχαριστιακός Χριστός⁸³⁰ και ο δευτερεύων άξονας είναι όπου παρίστανται οι συλλειτουργούντες Ιεράρχες⁸³¹ και οι Άγγελοι-διάκονοι που πλαισιώνουν την Αγία Τράπεζα⁸³².

Την ίδια εποχή (κατά τον 11ο αιώνα περίπου) στους πλαϊνούς τοίχους του ιερού ή στην ανώτερη ζώνη του ημικυλίνδρου της αψίδος⁸³³, τοποθετήθηκε η παράσταση της *Κοινωνίας των*

ήμᾶς, Δέσποτα, μετὰ παρρησίας, ἀκατακρίτως, τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαι σε τὸν ἐπουράνιον Θεὸν Πατέρα...», βλ. Μπιλάλη-Ἀνατολικιώτη, Δ. (Ἐπιμ.), *Αἱ Ἀκολουθίαι τῆς Κυριακῆς*, ὄπ.π., σ. 396.

⁸²⁷ Ὅπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Χ. Κωνσταντινίδης: «*Οἱ απεικονίσεις τῆς ευχαριστιακῆς παρουσίας κατὰ τὴν τέλεση τῆς θείας λειτουργίας εμφανίστηκαν σὲς τοιχογραφίες τῶν ναῶν κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴ ἐποχὴ, ἐντούτοις οἱ ρίζες τῆς σχετικῆς θεματολογίας ἐντοπίζονται ἤδη σὲς τοίχους τῶν κατακομβῶν, με παραστάσεις ὅπως αὐτῆς τοῦ Ἰχθύος, τοῦ Καλοῦ Ποιμένου, τοῦ Ἀλιέως, τοῦ Πολλαπλασιασμοῦ τῶν Ἄρτων, τῶν Οὐράνιων Ἀγαπῶν καὶ ἄλλων...».* βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ὁ Μελισμός*, ὄπ.π., σ. 15.

⁸²⁸ Ἡ παράσταση τοῦ Μελισμοῦ ἐμφανίστηκε σὲς βυζαντινὴ εἰκονογραφία πρὸς τὸ τέλος τοῦ 12οῦ αἰῶνος καὶ ἐξαπλώθηκε ραγδαία, παίρνοντας σταθερὴ θέση σὲς τὴν αψίδα τοῦ ἱεροῦ Βήματος. Ἐντάσσεται σὲς εἰκονογραφικὰ θέματα με ευχαριστιακὸ καὶ λειτουργικὸ περιεχόμενο καὶ υπερίσχυσε κατὰ τὸν Χ. Κωνσταντινίδη, ἐναντὶ ἄλλων εἰκονογραφικῶν προτάσεων, διότι προσέφερε τὴν ευκρινέστερη ἀπάντηση σὲς ἐρωτήματα τῆς σοβαρότερης ἐρίδος τοῦ τέλους τοῦ 12οῦ αἰῶνος, τῆς ἐρίδος περὶ τοῦ φθαρτοῦ ἢ ἀφθάρτου τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Λεπτομέρειες γιὰ τὴν εἰκονογραφικὴ παράσταση τοῦ *Μελισμοῦ*. βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ὁ Μελισμός*, ὄπ.π., σσ. 23, 49 κ.εξ..

⁸²⁹ Τὸ κεντρικὸ θέμα σὲς τὴν εἰκονογραφία τῆς αψίδος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο, πρὶν τὴν καθιέρωση τῆς πλατυτέρας, ἦταν καθαρὰ χριστολογικὸ. βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ὁ Μελισμός*, ὄπ.π., σ. 17.

⁸³⁰ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ποικιλία τῶν προσώπων με τὰ ὁποῖα παρίσταται ἡ μορφή τοῦ ευχαριστιακοῦ Χριστοῦ, ὅπως τὰ ἔχει καταγράψει καὶ ἐπισημάνει ο Χ. Κωνσταντινίδης σὲς διάφορους βυζαντινοῦ τύπου ναοὺς. Ἐτσι παρίσταται «*ζωντανός, νεκρός, θυόμενος ἢ μελισμένος, ἄλλοτε ὠριμος ἢ ὡς παιδί καὶ πότε τοποθετεῖται εἰς τὴν εἰκονογραφημένην Ἁγία Τράπεζα καὶ ἄλλοτε μέσα σὲς τὴν ἱερά σκεύη ἢ σὲς τὰ χέρια τοῦ ἱεράρχη. Τὸ χαρακτηριστικὸ ἔνδυμα τῆς μορφῆς τοῦ ευχαριστιακοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ λειτουργικὸς ἀῆρ που καλύπτει τὸ μεσαῖο τμήμα τοῦ γυμνοῦ σώματός Του*». βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ὁ Μελισμός*, ὄπ.π., σσ. 75-124.

⁸³¹ Οἱ ἱεράρχες, πρὸς τιμὴ καὶ σὲς τὴν μνήμη τῶν ὁποίων ἀφιερώνεται μερίδα ἀπὸ τὸν προσφερόμενο ἄρτο, προβάλλονται ὡς διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων καὶ μεσολαβητῆς σὲς τὴν θέαση τοῦ θείου κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Ευχαριστίας. Οἱ συλλειτουργούντες ἱεράρχες παρίστανται σὲς τὴν πομπὴ τοῦ Μελισμοῦ στραμμένοι κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς τὴν Ἁγία Τράπεζα καὶ κατὰ κανόνα ξετυλίγουν με τὰ δυο χέρια τοὺς ανοιχτὸ ἐνεπίγραφο εἰλητό. Δίπλα σὲς τὴν Ἁγία Τράπεζα καὶ σὲς τὴν ἀρχὴ τῆς πομπῆς συλλειτουργοῦν κατὰ κανόνα ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ ἱερός Χρυσόστομος. Ἡ τοποθέτηση τῶν δύο ἱεραρχῶν σὲς τὴν πρωτεύουσα αὐτὴ θέση ἀπορρέει κυρίως ἀπὸ τὴν ιδιότητά τοὺς ὡς συγγραφέων τῆς Θείας Λειτουργίας. Περισσότερα γιὰ τοὺς συλλειτουργούντες ἱεράρχες. βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ὁ Μελισμός*, ὄπ.π., σσ. 125-158.

⁸³² Ἡ απεικόνιση τῆς Ἁγίας Τραπέζης θα καθιερωθεῖ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 10οῦ αἰῶνος, ὡς τὸ νέο εἰκονογραφικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο καθορίζει τὴς ευχαριστιακῆς καὶ λειτουργικῆς συνθέσεις. βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ὁ Μελισμός*, ὄπ.π., σ. 19.

⁸³³ Καθίσταται ἐκδηλὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ αψίδα, που εἶναι ἡ σημαντικότερη θέση μετὰ τὸν τρούλλο σὲς τὴν προβολὴ εἰκονογραφικῶν θεμάτων δογματικοῦ περιεχομένου, διακοσμείται με παραστάσεις σχετικῆς με τὴν λύτρωση καὶ τὴν σωτηρία. βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ὁ Μελισμός*, ὄπ.π., σ. 23.

Αποστόλων, μια σύνθεση που παριστάνει τον ίδιο τον Χριστό ως ιερέα και τους Αποστόλους να κοινωνούν από το ποτήριο που τους προσφέρει, εκφράζοντας τη συγκεκριμένη στιγμή της θείας κοινωνίας και συνδέοντας το ιστορικό γεγονός του Μυστικού Δείπνου⁸³⁴ με την τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας⁸³⁵.

Καθίσταται λοιπόν εμφανές ότι τόσο στην λειτουργική, όσο και στην εικονογραφική παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας, αποτυπώνεται πάντοτε με τον πιο εύληπτο και λαγαρό τρόπο η αποκρυστάλλωση της δογματικής διδασκαλίας⁸³⁶ που θεσπίστηκε υπό των Αγίων Πατέρων και Διδασκάλων⁸³⁷. Ιδιαίτητα δε, στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας φανερώνεται τόσο ο χριστολογικός, όσο και τριαδολογικός χαρακτήρας⁸³⁸ της μετά του Θεού κοινωνίας, συναφώς και ο εσχατολογικός χαρακτήρας αυτής⁸³⁹, καθ' όσον το πλήρωμα της Εκκλησίας εναπόκειται στον μέλλοντα αιώνα⁸⁴⁰.

Επίλογος

Στη μακρόχρονη και δυναμική πορεία υπάρξεως και εξελίξεως της κτιστής πραγματικότητας παρατηρεί κανείς πως κάθε τι στον χώρο της Εκκλησίας δεν αποτελεί μια τυχαία διάταξη ή διαμόρφωση του χώρου και των παραστάσεων, αλλά οι καθορισμένοι και καθιερωμένοι λειτουργικοί χώροι του ναού, το εικονογραφικό πρόγραμμα, η υμνολογία και η τελετουργία αποτελούν διαφορετικούς τρόπους έκφρασης μιας κοινής και διαρκούς ομολογίας ότι «τὰ πάντα καὶ ἔν παῖσι Χριστός»⁸⁴¹.

⁸³⁴ Μάρκ. 14, 22-24, Ματθ. 26, 26-28, Λουκ. 22, 17-21, Α΄ Προς Κορινθ. 11, 24-29.

⁸³⁵ Βλ. Κωνσταντινίδη, Χ., *Ο Μελισμός*, όπ.π., σ. 20.

⁸³⁶ Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο π. Αυγουστίνος Μπαϊρακτάρης: «Τόσο ή γλώσσα τής δογματικής θεολογίας, όσο και ή λατρευτική γλώσσα τής ύμνογραφίας άποτελοϋν δύο μορφές έκφρασης τής μίας πραγματικότητας τής έκκλησιαστικής έμπειρίας και μαρτυρίας». Βλ. Μπαϊραχτάρη, Αύγ. (ιερέως), *λόγος περι Χριστοϋ*, όπ.π., σ. 46.

⁸³⁷ Βλ. Χρήστου, Π. Κ., *Έκκλησιαστική γραμματολογία-Πατέρες και θεολόγοι τοϋ Χριστιανισμοϋ*, Τόμ. Ι, έκδ. Έκδοτικός Οίκος Κυρομάνας, Θεσσαλονίκη 2005², σσ. 158-208.

⁸³⁸ Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο καθηγητής της Δογματικής Νικόλαος Ξιώνης: «Η παρουσίαση τοϋ τρόπου προσεγγίσεως τοϋ μυστηρίου τής άίδιου τριαδικής ύπάρξεως δια τοϋ Αγίου Πνεϋματος καθίσταται δυνατή στην Οίκονομία, μέσα στην όποία άποκαλύπτεται ό Θεός άσάρκως και ένσάρκως στις διάφορες φάσεις τής Ιστορίας και κυρίως πνευματικώς με βάση τó μυστήριο τής θ. Εύχαριστίας». Βλ. Ξιώνη, Ν. Ρ., *Περι τοϋ Αγίου Πνεϋματος*, όπ.π., σ. 349.

⁸³⁹ Γιαγκάζογλου, Στ., *Κοινωνία έσχάτων, Δοκίμια έσχατολογικής όντολογίας*, Σειρά: Ίδιόμελα -8-, Διεύθ. Σειράς: Στ. Γιαγκάζογλου και Παντ. Καλαϊτζίδης, έκδ. Ίνδικτος, Άθήναι 2014, σσ. 29-47.

⁸⁴⁰ Μπούλοβιτς, Είρην. (έπισκ. Μπάτσκας), *Τó μυστήριο τής έν τή Αγία Τριάδι διακρίσεως τής θείας ούσίας και ένεργείας*, όπ.π., σ. 475.

⁸⁴¹ Κολ. 3, 11.

Η προσπάθεια του ανθρώπου να οριοθετήσει έναν χώρο αποκλειστικής θυσίας και προσφοράς στον Δημιουργό Του παρατηρείται ήδη από τους πατριαρχικούς χρόνους, όπου διά της παρουσίας και δράσεως του ασάρκου Θεού Λόγου επιδιώκεται να καταστεί η ύπαρξη ενός ιερού χώρου που να αποβλέπει στη διαρκή υπόμνηση των θεοφανειών, της μίας δηλαδή δημιουργικής ενεργείας του εν Τριάδι Θεού, που στο ιστορικό γίνεσθαι έλαβε διάφορες μορφές είτε με την οικοδόμηση ενός λίθινου θυσιαστηρίου, μετέπειτα με τη Σκηνή του Μαρτυρίου και αργότερα με τον επιβλητικό Ναό του Σολομώντος που γνώρισε διάφορες οικοδομικές φάσεις και επεκτάσεις, για να συνεχιστεί εν τέλει μια πιο οργανωμένη και διαμορφωμένη κατασκευή ναών από τον 4ο αιώνα μ. Χ. και εξής με την παύση των διωγμών.

Στη δυναμική αυτή πορεία υπάρξεως και εξελίξεως του ναού, ως οικοδόμημα γνώρισε διαφόρους αρχιτεκτονικούς τύπους μέχρι να καθοριστεί και να παγιωθεί εν τέλει η αρχιτεκτονική του μορφή, αποτελούμενη σχεδόν πάντοτε από τον πρόναο-νάρθηκα, το κεντρικό κλίτος (κυρίως ναό) και το Ιερό Βήμα (με την κόγχη του και το τεταρτοσφαίριο της αψίδος). Οι χώροι αυτοί αποτέλεσαν άλλον έναν ακόμη τρόπο έκφρασης και ομολογίας της διατυπωμένης εν Συνόδω αλήθειας, από τους αγίους Πατέρες που την ανέδειξαν σε όλες τις συμβολικές πτυχές που αυτή μπορεί να έχει στην λειτουργική παράδοση.

Έτσι παρατηρεί κανείς τον έκδηλο εσχατολογικό και σωτηριολογικό χαρακτήρα των μνημείων, των ακολουθιών και των παραστάσεων που αποβλέπουν ακριβώς στην υπόμνηση αυτής της πραγματικότητας. Η συμβολική ερμηνεία του ναού παραπέμπει στο σωτηριώδες έργο του Κυρίου, είτε το επί της γης, είτε το ουράνιο. Στο Ιερό Βήμα και την Αγία Τράπεζα παρίσταται ο Χριστός, τόσο ενθρονισμένος ως ο Λόγος του Θεού στα Ευαγγέλια, όσο και ως ο Αμνός του Θεού στην ευχαριστιακή θυσία, γι' αυτό και στην ορθόδοξη παράδοση αφετηρία, κέντρο και ασφαλής οδός της εν Χριστώ ζωής είναι η κοινωνία του τιμίου Σώματος και του τιμίου Αίματος του Σωτήρος Χριστού. Διά της θείας κοινωνίας ο πιστός έχει μπροστά του και "θεωρεί" την εμπειρία της αναστάσεως του Χριστού.

Η Εκκλησία σηματοδοτείται και περιγράφεται ως ευχαριστιακή κοινότητα. Η Θεία Ευχαριστία, που τελείται εν τω ιερώ ναώ και εν τη Αγία Τραπέζη αποτελεί το κέντρο και το σημείο αναφοράς όλων των ιερών μυστηρίων, μιας και συγκεφαλαιώνει ολόκληρη τη σωτηριώδη Θεία Οικονομία. Από την αρχή της συστάσεώς του το μυστήριο αυτό είχε κατανοηθεί ως πρόγευση, εικόνα και κοινωνία των εσχάτων, ως επερχόμενη πραγμάτωση και θέαση της ερχομένης Βασιλείας. Καταδεικνύεται λοιπόν, εντόνως, ο εσχατολογικός και σωτηριολογικός χαρακτήρας και της Θ. Ευχαριστίας,

όπου πορευόμενοι «ἐν ἐκκλησίαις» και ευλογούμενοι τον Θεόν, προσδοκάται η «...ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ...»⁸⁴².

Summary

The liturgical character of the mystery of the Church

By **Argyrios Oikonomou**,

Ph.D. Candidate in Dogmatic Theology,

National and Kapodistrian University of Athens

In the long and dynamic journey of existence and development of the Church, one notices that everything within its space is not merely a random arrangement or configuration of space and representations. Rather, the designated and established functional spaces of the church, its iconographic program, hymnology, and liturgy, constitute different modes of expression of a common and enduring confession that "*Christ is all and in all.*"

From patriarchal times, there has been an effort by humans to delineate a space of exclusive sacrifice and offering to their Creator. This effort began with the presence and action of the incarnate Word of God, seeking to establish the existence of a sacred space aimed at the continuous remembrance of theophanies. This creative energy of the Triune God took various forms throughout history, starting with the construction of a stone altar, later with the Tabernacle of Witness, and eventually with the majestic Temple of Solomon, which underwent various architectural phases and expansions, culminating in a more organized and structured construction of churches from the 4th century AD onwards, following the cessation of persecutions.

In this dynamic process of the existence and evolution of the temple, as a building, it underwent various architectural types until its architectural form was finally determined and established, consisting mostly of the porch-narthex, the central nave (main church), and the Holy Bema (with its conch and the tetraphonic apse). These spaces served as another mode of expression and

⁸⁴² Ἐφεσ. 4, 13.

confession of the truth articulated in Synod by the Holy Fathers, who elevated it to all symbolic aspects that it can have in the liturgical tradition.

Thus, one can observe the evident eschatological and soteriological character of the monuments, the sequences, and the representations that precisely aim at the remembrance of this reality. The symbolic interpretation of the temple refers to the salvific work of the Lord, both on earth and in heaven. In the Holy Bema and the Holy Table, Christ is present, both enthroned as the Word of God in the Gospels and as the Lamb of God in the Eucharistic sacrifice. Therefore, in Orthodox tradition, the starting point, center, and safe path of life in Christ are the communion of the precious Body and Blood of our Savior Jesus Christ. Through divine communion, the believer anticipates and 'sees' the experience of Christ's resurrection.

The Church is marked and described as a eucharistic community. The Divine Liturgy, which is celebrated in the sacred temple and at the holy altar, constitutes the center and point of reference for all sacred mysteries, as it encapsulates the entire salvific divine Economy. Since its inception, this mystery has been understood as a foreshadowing, an image, and a communion of the last things, as the impending realization and vision of the coming Kingdom. Therefore, participating "in churches" and blessing God, one anticipates the "*...unity of faith and the knowledge of the Son of God, to a perfect man, to the measure of the stature of the fullness of Christ...*" (Ephes. 4, 13).

ISSN 2945-0683